865 (59*) K 13/21 F. Vilakazi. 1/129

1-129*

Agriculture A13/3/21 Vilakazi F.M.

865 9 PP 1-129 ind

Ukudla.

14 OCT 1950 K13/21 129 pp.

f.284 x129 pp = 37 pp typed £1-15-0 ind

Imbumbe nezindumba:- Lezizilimo kulikhulu ukuzehlukanisa. Ngoba ziyafana nakho konke okwazo kuyafana. noma zehlukile kuyinto encane kakhulu. Izindumba zinkudlwana zona kunembumbe kanti ukwenaba kwalezinto kuyafana. Kodwa imbumbe ihlanganisa kakhulu yona kunezindumba. Imidumba yalezizilimo iyafana yona mincanyane, inde kunendumba ka bontshisi mufishishane oka bontshisi.

Kuleli lasenzansi kuvame yona imbumbe. Izindumba zivamile kwelasenhla ikakhulu. Noma kunge sona isilimo sinye kwehlukene kancane. Izindumba ziyephuza ukuvuthwa kanti imbumbe iyashesha yona. Futhi imbumbe imnandi kunezindumba. Lesi silimo asifuni umuntu asiyeke size some kakhulu ngoba siyahohloka sona

2 kahle phansi sifuna umuntu asheshe ukusivuna singakoni kakhulu.

Abamhlophe basilimela izinkomo zabo ukuba zithole ukudla. Abanye basilimela ukuvundisa ngaso amasimu abo. Sithi sesilikhathaba elihle bese besifaka phansi futhi basilime. Kokubili imbumbe nazo izindumba kwenziwa njalo.

Kokubili lokhu kungagumbisa uma umuntu ekudla kakhulu. Yingakho kungadliwa abantu besilisa. Kudliwa abantu besifazane. Futhi kunengwili kokubili ngokufana uma umuntu engakukhethisisa nga kahle. Kungahlalelwa uma kuzophekwa. kukhethwa,

Izindumba:- Kuthe ngempi yamaSwazi kanye namaZulu mhlazane kulwangwa u Nada inkosazane yamatilakazi uzulu walulawa indlala ngoba amaVilakazi azifihla

3 izinkomo emgedeni nawo angena khona emgedeni. Uzulu uwathola izimbiza kazo izindumba usephuka asedla. Abanye babulawa iyona indlala. Nazoke futhi zabagumbisa izisu. Yingako izindumba izifunyanisa okuwona amalwazi kakhulu. Nawo lomuthi awuthola khona ezintabeni zasobonjeni. Shela amaVilakazi ayakhe ezintabeni ephila ngokudla imithi nezithelo ayewamiba ukuba nendlala aze afunda ukudla imithi eminingi impela njengoba nezinkomo azithola ngokuzintshontsha kwazulu nakwaNgwane.

Imbumbe:- Nayoke iwama lukufumaniswa kuleli laseNzansi. Abantu kuthe ngendlala enkulu kaMandlantule baphuma abantu bagabalala bagwala amahlathi befuna imithi edliwayo. Abanye bafa bebulawa imithi engadliwa bafunda kwabanye, abanye ukuthi

865 K13/21 4

4 kuyadliwa lokho. Nayoke imbumbe bayithola ngalezo zikhathi. Yandile emahlathini noma ingakhona na umhlanjina abayishiyo abantu nginyakazane.

Isiga esishiwo izinsizwa ngembumbe:- Kuthi enye intombi ngokwenzela ifikelwe isoka layo yadinga ubuthi izolimikani. Kwakukhona imbumbe kuphela ukudla engalile ikuphleke yase iyayiphleka imbumbe yalinika isoka, kwaze kwasa isoka lingalele liqumbile.

Isculo:- Ntombi kangilalanga,
Kwaze kwasa ngingalele,
Ntombi yangalla,
Yangidlisa umghumbane,
Ntombi salakahle.

Kulihlazo elikhulu ukubona umuntu wesilisa edla imbumbe, ikakhulu insizwa; kungcono umnumzane. Naye kodwa uyakatshazwa akuthukwa.

865 K13/21 not 5

5 Izindumba ayazidhlawa amasoka
kwelasenhla. Sezodwa nazo ziya-
qumbisa. Akulona ihlazo nokonje
ngambumbe kwelase nzansi. Kwathi
kulo laso bonjeni indoda yabona
kala ihlulephele abantwana ne
nkosikazi sebesuthile indlala bathi u
mabeuza kubathi udlani wena,
yathi, Ngidhla umdumbadumbane.
Kusho kuto engaziwa muntu, nayo
ke yayisho zona izindumba ngoba
yayiziphehela khona emahlathini i
ngabonwa ibunye ngokuzolala. Kwa
hamba kwaze kwaba wukudhla kwa
bo bonke, sebethi izindumba.

Imvula: Uzi akuzona izilimo
zithanda kakhulu imvula kanti
nelanga umaselilihlupu ziyafa.
Futhi umafuna kakhulu ayitheli
ijaye ikhule ngamahlasi njena.
Kuze kube ngcono lona ilanga
ngoba iyathela. Nezindawo ifuna
Kaphu lingani khona kakhulu.

6 Izindumba; zivama ukutholakala kumazwe kasenhla izinkangala. Ezindawoni zamanzi azivumi.

Izinyoni ziyakudla loku kokubili imbumbe nezindumba kodwa akuzona zonke izinyoni ezidla loku. Amathendele ikakhulu namasele adla imbumbe nezindumba. Ezinye azikudli, kanti futhi izinyamazane aziyishiyi imbumbe nezindumba. Inyamazane evama ukudla loku iyona impunzi emazweni asenzansi, kanti kwelasenhla kuvame iqhina ezindumbeni. Kodwa zimnandla umaziseluhlaza izindumba kanye nembumbe. Kanti futhi namabunganè ayayidla imbali yembumbe nezindumba. Abanye bathi nezinyoka ziyayidla uma iseluhlaza. Zidla umdumba lona uthi ungaqagiza lose ziyehlulela.

Loku ukudla kwabantu besifazane ikakhulu. Amadoda a kudliswa indlala wona. Ngaphandle kwaloku awayidli imbumbe, nezindumba. Phela esaba ngoba lokukudla kuyagumbisa loma umuntu ekudlile. Kuyisimanga ngoba abesifazane abagumbi njengamadoda.

Ukulinywa kwembumbe nezindumba kuze kuthi uma abantu sebelima nayoke bayilime kanye nombila. Kabakulimi kodwa loku bakulima kanye namasimu ombila. Bavama ukuyilima emasimini, ayilinywa ezifeni kanti futhi bayayilima ezivandeni. Phela okwenza bangayilimi kwamanye amasimu njengesifo njena yingoba ifuna ukulindwa. Kuze kubengcono ezivandeni ngoba siseduzane nasekhaya. Nasensimini yamabele ziyalinywa ngoba ziyalindwa. Futhi akufihleki lapho kuhamba khona abantu njalo ngoba uma zezomile ziya-

8 buleka. Akukuhle ensimini lapho kufulwa khona. Kuthathwa imbewu yalezizilimo iyohlwayelwa uma seyibuliwe yakhethwa futhi imiqwili engasamili nemifece engenakumila. nayoke iyafazwa njengombila umuntu uyaye ayixubanise nawo umumbila bese iyayifaza. Abanye ngezikhathi zamamhlanyina balandele izinkabi ngemuva bathombisele. ziphendukwa kanye abese uyalandela njalo. Abanye balandele ngokwesibili.

Kuyakuthi bangaboma ukuthi sezomile bese bezingenela bezivuna. njengoba yinkomo yabesifazane kuvunwa yibona futhi amadoda kawangeni wona. Kufuneka abesifazane abazofola bazivunele ezimbengeni ngisho izihlelo ezinkulu zokuvuna. Abanye bayayisiphula namahlahla ayo iselu hlaza bayeneke ezihlahlani yomelekhona. Kunye kuthi ngaphansi kwaso balungise ukuze babuwazi ukuyicosha lena ewohlokayo. Abanye beluke izihlandla zotshani bayisonge ngazo ukuze iwohlo-kele ukhona isigonakali.

Kuthi uma isibulwa abesifazane balungise isiza sokubula. Usezomema abanye besifazane bazombulisa. Kuqalwa ngokusindla sona isiza sithi singoma sekuthathwa izinduku kubulwa. Asecula amakhosikazi ebula ephuza notshwala. Sekwehliwa nalowo usethola ukumlingene uma sekuphelile ukwela kwathuthwa futhi. bathola izindishana noma imbenge yena umnumzana ujabula adele. Imbumbe nezindumba kuyekuthelwe ezimbizeni ngoba akulinywa amasimu amakhulu kulinywa izintwana ezincane.

Abanye njalo bayibeka ezingolo bansli ingabulliwe badimdle beciphuma okulingene ukubulwa kudliwe. Abanye bayibeke kho na lapho ezihlahlani bayidlele khona lapha ize iphlele.

ukuphekwa kwezindumba nembumbe kuthathwa amanzi abemaningi athelwe embizeni abemaningi sekuthelwa yonake imbumbe noma izindumba amanzi antāntē phezulu bese kuthi amakhoba antāntē phezulu bewengule bawalahle. Kwenziwa lokunyena sekukhethiwe we imigwili namatshe. Kuye kukhethelwe esithebeni kuthi amatshe nokugwili kufahlwe. Kodwa akupheli noma ungakhetha. Kuyakuthi muwa besekuthelwa izinkobe esezipheliwe zithelwe kuzo izindumba noma imbumbe. Sekuthi uma eseshonile emanzi sekugovuzwa.

11 Kuthi uma sekwephuliwe kese kuphakelwa bona abesifazane. Abanye bakuthanda kakhi impela yikhona kudla abenza ngako umpako noma bezohamba indlela. Kodwa abesilisa nabo namhlanje na sebeyazidla izindumba noma imbumbe. Nompako sebenzelwa ngayo imbumbe kanye nezindumba. Nasekhaya yikhona kudla aseke kudla. Lalisakusa ngezinsuku amadoda engayidli imbumbe nezindumba. Amakholwa phela kwakhethi wona. Yiwona ukhakhubu uwafumanisa enze umphako ngalokhu ukudla. Nasesikhwelemi kuyawafumanisa evuta amabikilidwo edla zona izindumba nembumbe. Kodwa amasoka nawo akholiwe awayidli imbumbe yasenzini. Kudliwa ubotshisi. Kwaba bincayo kuselihlazo ukudla imbumbe nezindumba.

Imbewu.

Njengoba ngishilo ukuthi abantu bayivuna ngezindlela eziningi ezahlukeneyo umbumbe nezindumba. Abanye abayisonge ngezihlandla bayeye basishiye abanye isithungo esiyinhlawudyelo sithiywa engolobaneni noma khona emthini. Abanye basibophele emshayweni wendlu. Kwenzeka ukuba singaphehlwa. Kodwa enye ivele iphehlwe noma kubenziwo njalo. Kufuneka umniniso ahlabe esibungisa. Umuthi wokuvimbela ukuphehlwa umlotha uye uthelwe khona enhlwayelweni ukuze iphephe ekuphehlweni. Abanye bayilengise endlini ebaswayo yikhona ifuthwa intuthu ingona kali iphehlwe. Kuthi nalaba abayibulile bayithele izimbizeni base befaka wona umlotha ukuvimbela ukuphehlwa. Noma

109 muthi lona.

Insect repellents

Ukuze ummbila noma izindu
mba nokunye ukuze kungadli
wa umswenya kuye kuthwa
kwe imfewa nomuthi kanye
nomlotha uma kuyohlwayelwa
nanzgempela umswenya kwehlu
leke ukudla. Kuthe uma u
dla kuthelwe wona umlotha
esiqwini sesilimo leso.

Umuthi wezinyamazane a
wukho ngaphandle kukashevu
uma umuntu ezinindawona
ushevu ithi ingadla inyama
zane bese ifafa. Abanye ba
yazicupha. Nakho ke amasela
bafakelwa wona ushevu akula
we uyena. Abanye bakenoza
giga abanye nesitulamuwane
ukuze bapku baqule besabe
ngomuso ukudiyoganga ema
kimini abanye abantu. Isi
tulamuwane siyelaphela sona.

Uma umuntu ebanjiwe entshontsha ukudla emasimini ube banjiwa ajojwe ngezinti ukuze bonke abanye abantu besabe ukuntshontsha. Omunye usiwa enkosini iyona esizothi akabulawe noma abulawe nomuzi wakhe wonke. Omunye abulawe uyena yedwa isinde inzalo yakhe. Umuntu ontshontshayo ubebulawa njengomthakathi. Abantu bebesaba ukuntshontsha njengoba bebesaba ukuthakatha.

sukela

Kuningi okwenziwa ngokudla ukuze kukhule kahle kunezinyanga ezelapha ukudla. Umuntu ubebulawa ukuze kwelashwe ngaye ukudla. Bekufunwa insizwa noma indoda emnyama ibulawe.

/// ///

Uma ibulewe isizocushlwa isizocwiywa manjena indoda lena okuthathwe umuthi uthakwe bese uxutshwa nembewu lezo. Sekuthi uma sekuyohlwayelwa seyithathwe. Konke kwenzelwa imbewu ikuba ikhule kahle. Kodwa lokukudla kuyabulala uma umuntu ekudlile kukhle naye lomuntu akhothe izinsizi lezo.

[illegible] Ukudla umasekumilile kuye kubizwe zona izinyanga lezozizoshunqisela ukudla. Lomuthi wenza ukudla ukhuba kukhule kahle futhi kuqine kungadliwa imbovane nezinye izilwanyane ezincane ezophehla ukudla. Yingako izinyanga zazinodumo kubantu. Abakugala zazinothile futhi zona. Miningi imithi yezinyanga zaseqhulubonga saziwa manjena. Ukudla bekusetshezwa kakhulu impela. Nanamuhlanjena ama Swazi asobonjeni asakabulala abantu efuna umuthi wokwelapha ukudla. Kunye kufunwe umuntu omnyamba.

Ukufula nokuvuna:-

Lona omunye umsebenzi onzima owenziwa abantu besifazane. Njengoba izindumba zembumbe kushesha ukuvuthwa umuntu lowo uyaye ahambe ayothola imvume enkosini, uyaye atshene induna yakhe kube iyona imendhlukeela phambili enkosini. Inkosi isiyomtshena isu lokuvuna loku-afuna ukukuvuna. Uma kuyimbumbe nokunye okungangawo umuntu kuyakusifathula nezihlahla zakhona akubeke u-

113 ngwaba esihlahleni phezulu noma endaweni lapho amagunde wane nezinye izilwane zingeshede zikumose. Akavunyelwe ukubulala lowo muntu kungaba bi yisikhathi. Noma ekhutshontsha wenza into encane angabonwa ngoba inkosi ingambeka icala lowo muntu.

Consent needed to kill

Kuyakuthi noma sekuvuthiwe ukuba kudliwe umuntu wonke eshwamise inkosi kuqala. Akavunyelwe umuntu ukudla ukudla inkosi ingake shwami. Kuyekuthi uma inkosi seyishwamile kwenziwa udololo. Yina bese bayakudla bonke abantu ukudla. Kungumthetho ukuthi wonke umuntu agale ngokweshwamisa inkosi.

eshwama

Noma sekuvunywa umuntu akavunyelwe ukuvuna inkosi

Consent needed to harm

114 ingakamemezeli ukuthi abantu sebangavuma. Kuye kumemezelwe bese kuqalwa ngayo insimu yenkosi leyo okwaqalwa ngayo ukulima. Umuntu uyakhanye nayilowo enze indilyana. Uma isiphelile insimu yenkosi wonke umuntu uzezokuvuna eyakhe insimu. Kuyakuthi uma esebula bese ukhambisa lokho akubulayo ngesigebetho ayokwethula enkosini kande akufake ezingolobaneni zakhe.

ithala

Zimningi izindlela zokuvuna imbumbe. Abanye bayayisiphula nezihlahla zayo uma kungakabi yisikhathi sokuvuna. Uma sekuyisikhathi kuye kwenziwe izihlandla sokuqothulela imidumba ukuze ibohlokele khona ingamoseki. Noma umuntu esefibula use

115 shaya phezu kwezihlandhla lezo komsebenzi wenziwa amakhosikazi amadoda awawenzi wona. Nezintombi ziyabasiza omama.

Phela umkhosi ikhona yona lena yokweshwama. Umaselwe shwama kuze kuthathwe ukudla okusha emasimini okungengakanani. Nalowo uzokwenza njalo ensimini yakhe. Sekusiwa lapho inkosi izowoguba khona lomkhosi. Uvama ukwenzelwa ezintābeni. Awenzelwa emakhaya. Kuyakuthi uma kuyilwa lapho nenyanga ikhona. Iyona phela Izokubungisa lokhu ukudla. Nabantu sekugcwala. Kuyakuphekwa kuthi umaselwou thiwe sekunikwa kona & abantu nayo inkosi isikutho lile okwayo. Kusuke kuphekwe nenhithi. Sekusuka yona

zshwama

116 inyanga ishaya emadolweni kuwo wonke amalunga ayo ithi; «dologina» Nayoke inkosi iyamenza udologila. Nabantu sebezokwenza njalo. Okusele lapho kusinda kombhulu. Ngemva kwalokhu wonke umuntu uvunyelwe ukuzifulela ensimini yakhe ngokuthanda kwakhe.

Ukufula umuntu akavunyelwe ukubonyula ukudla lokho phela isenzo samasela. Umuntu uyaye abe nezinko lapho afulela khona ensimini. Ndleli zikho akufanele libonwe abantu kuba ukwazi kwakhe umuntu lona ofulayo. Izindumba nembiluke okufulwa khona, kuyavunwa kuphela. Ummbila ofulwayo ne nje, namaselwa, namathanga, nokunye kwalokuloko.

117 tabu ukuzila uma izulu line kabi lawisa izimbuzi ezimhlophe akusetshezwa ngalolusuku. Nom akuhlakulwa noma kuvunwa. Kodwa alivami ukuwisa ngenkathi kuvunwa. Uma kusho niwe komunye umzi akusetshezwa ngelanga ambelwa ngalo. Kuyazilwa sonke isigobhi siyazila ilanga like linye. noma kuvumbulwana kuyazilwa. uma kodwa kushone kukelelhwa akuzilwa. Uma futhi kuphume isisu akuzilwa futhi. Abanye bezinye izigodi abazili ngaphandle kwizihlobo zakhe lowo oshonile.

Umuntu uma ephamtene nalomthetho unecala elikhulu enkosini lokubulawa. usuke uwumthakathi lowomuntu othi abanye bekhala ake ehleka

118 Noma angabulawanga kodwa uyahlawuliswa yena ngesenzo esibi. Nabantu bonke bamubuka bamesabe. Abasemzini lowo lapho kushonwe khona kangabe besahambelana naye ngoba uwumthakathi ebabulala. Kuhle umuntu ayokwelekelela noma engabizwanga ukuze naye bamsize. Uma engabasizi abanye naye abanakumsiza ngalutho noma esosizini.

help to tribesman from insimu yesizwe

Ukudla kwakusiwa enkosini uma insimu yesizwe ibulewe ilanga. Sekuzaphuma izihlelo zokudla kungabuliwe kusiwe kuyona inkosi. Omunye umuntu ubengaphiwa, ukuphila ngokuzethembelela yena kwabanye abantu noma ayovunida komakhelwane bakhe nasezihlobeni zakhe.

119 [illegible] Uma sekubulwa emasimini njengoba imbumbelena kusuke sekubulwa dala yavunwa iphanyekwe emithini, kuye kubungiswe isiza lapho izobulelwa khona. Kucentwa ibala elihle endaweni ezinzile. Liyelilingane lingabilikhulu kakhulu. Lomsebenzi wenziwa yibo abesifazane. Uyaye amene umuntu abanye omakhelwano bakhe bazomsiza. Yena usebenzela utshwala. Sebethi bangageda, sebesinda futhi. Uma bengaphumeleli ukuwugeda kanye lomsebenzi sebesenza ngelunye ilanga. Phela umba ugedwa kuthatha izinsuku eziningi ukugeda. Abanyeke bayazenzela labo abanemindeni eminingi. Nakhona kuyamenywa kwenziwe utshwadlana.

Ukugcinwa kokudla:-

Kuyekuthi ukudla okungabulwanga kufakwe ezingolobaneni kona. Kulindele ukuba kudimole kuthathwa ngalunye kubulwe. Nazo izindumba ziyafakwa ngezihlandla ezingolobaneni. Uma umuntu efuna ukupheka zona usede ethatha ngazo izihlandla abulele khona endlini usepheka okulingene okusalayo lapho usekufaka ezimbizeni. Noma engakabuli umuntu kodwa ukoshwe ukubula okwenkosi akuse kuyona. Okwakhe usede azibulele yena. Kodwa kuyahlupha uma ukudla kungabulwe ngoba. Kubanga amagundwane.

Izindumba nembumbe akufakwa la emgodini kona kuye kukhandwe izilulu ezincane kufa kwe khona. Amavilà akufa ka ezimbizeni endlini. Umgodi yenzelwa amabele nommbila kuphela.

pests-
odour
-V
plant

Uma ukudla sekugcinwa ezingolobaneni noma emgodini noma ezimbizeni kuye kuthathwe untšangwini kwendlalwe phezu kwakhe yenake unephunga lokuxosha izilwane ezingalimaza ukudla. Nowake umlotha awushiywa ukuvimbela zona izilwane ekudleni. Wonà uye uxutshaniswe nokudla lokho. Abanye bathatha eminye imithi exosha izilwane.

tinane
-abr.
[?. +
afric.
tabu]

Uma umgodi usuvuliwe kuyahlonishwa akuvunyelwe ukuba wonke umuntu asondele kuwona. Uma inkosikazi iye emfuleni ayivunyelwe ukusondela emgodini. Uma umntwāna omncane ayi vunyelwe ukusondela engodini.

Imbumbe yona kanye nezindumba zakumbelwa engungwini kwenziwa izilulu ngotshani zibe njengo basket zakakhulu. Zafihlekwa emagumeni lapho kungahambi kakhulu abantu abangalungile. Njengaye owesifazane oye ekufuleni nomunye onengane encane. Abanye bazibeke phezulu emithini lapho kungavami ukuhamba abantu abangalungile. Baziphanyeka ngazo izilulu. Abanyeke babe bowa zifaka ezimbizeni emsamo. Ezimbizeni ezingenzi lutho kakhulu. Njengezimbiza ezindala. Noma esezinezimfa zingasabulungele utshwala.

izingungu = amagodi

taku

Izinto esheshayo ukubola lena izindumba nembu mbe uma abantu behamba phezukwakho. Kufuna ukunakekelwa zukuze kuphume lele. Abanye bebeziyekela khona emithini ngezihlandla ezibulwe ngazo.

insert repellants

Nazoke izindumba nayo imbumbe ikuya yekuhlanga niswe nawo ~~kumbelotha~~ ukhuze izilwane izincane zingakumosi. Abanye bakhsonge ngayo insanguvini yena ku wephunga elibi nezilwane sezizokhuzwa iphunga zingasondeli embewini leyo. Noma umuntu afake ikhasi lakhe umsangwini. Kodwa iphunga lakhe aliphelimasishane liyephuza ukuphela yingakho njena abaningi bakhawufuni umsangwini.

Kufakuthi uma izindumbala zifakwe embizeni bese u

mu
zitu eyemboza kahle senga
thi ekusengungqwini. Kuye
kuthathwe uhlulongwe kusiba
yeni umuntu usevala ngalo
lasinde kahle impela ukuba
kungangeni lutho phakathi.
Usuko esewufakile umlotha
naye umsangwini. Akuvunye
lwa ukuba kungene amanzi
noma ukuswakama embizeni.
Uma kungenjalo zingabola
izindumba noma ukubumbe.
Kuyakuthi uma umuntu
esola noma ezwa iphunga
lazo izindumba useziwahla
azihlole kahle, uma zona
khala useziklipha azeneke
zishaywa umoya. Uma se
zomile useziyekaye ezivala ka
hle. Abanye bayanameka nge
bumba ukuba zingangenwa
izilwanyana. Uma ekuyisi
lulu ebenze isidlidli kumboze

ngaso. Uma kuyikulu kulula umuntu ubuka ade ehlola njalo. Kodwa akuvunye lwo umuntu ade engama ukudla ngoba kuthiwa kuya phela kugedwe amehlo omuntu. Umuntu ubehlola ngalanga uma esola. Kakhulu uma izulu selina. Ukudla bekungcinwa ukusukela ekuvunweni kuze kulinywe. Uma kuyinala kuze kuphele unyaka izingolobane nezilulu ezinye zingakathintwa. Bekwenzeka umuntu athi uyahlola afumanise amagundwane esemosile kakhulu okunye sekwakhunta kudala.

falw

Kokunye abantu bebethi ihlwayelo ilungile kanti ayilunganga. Ihlwayelo ehluphayo elasemgodini ngoba enye ivama ukungamili.

ped

Imbewu enhle efakwa ezimbizeni ide ihlolwa ukuthi isalungile yini. Kwakunga nakuba ukuthi imbewu incane noma inkulu. Ngoba uma imbewu ithiwe umuntu ukuthi yinhle. Futhi abanye bebebona ngensimu yenkosazane ukuthi imbewu yabo ilungile. Phela bebethi bephuma ibesuyi milile yona.

Uma imbewu iphethwe bakengayihlwayeli abantu ngokwazi ukuthi ayinakumila yona. Imfe nommbila imbewu yabo ibilengiswa noma ihlonywe entuthwini ukuze ingaphehlwa. Nakuzo izindlumila nembumbe bezilungisiya ngamagoma endleni ebasiwayo. Leyombewu ebiwama bukuhila. Phela umuntu ubebeka ukuthi ina so yini isibindi noma iso lapho izoqhuma khona, uma ingenako loku ukuyiyeka ahambe efuna kwabanye abanayo. Abanye bebethatha imbumbe, ingabuliwe emdumbeni wayo bayelubele izihlandla bayiphabuyeke ngazo kulendlu ebaswayo. Kulyakuthi uma selethfwese uhlobo bayibule bayilungise. Phela imbewu ayihluphi ngokweliwa yona.

[illegible]

Uma umuntu angabonaze ase imbewu ensimini yenkosazane bekuthi noma ingamili kuthiwe yenziwa yilotoko yona. Yingako wonke umuntu ubeyisa imbewu lapho ensimini yenkosazane.

Ukugcinwa kwamathanga.

Amathanga lana wona yinto ewama ukukola. Bekuthi uma sekuzovunwa omama bese benza izilulu ekhaya namaqumba nezibuya. Izilulu ezombhila namabele okubuliweyo. Amaqumba awokubeka amathanga namabece kanye nabhazaswela. Abakhulile bebekubona kulihlazo ukubeka ukudla emaqumbeni. Ukudla okubonwa ngabantu futhi nezinkukhu zingakucopa, uma kusobala kakhulu. Nezingane zidlale ngako. Ukudla okungengamathanga kugcinwa ezilulwini lapho kuzothola khona umoya kungashesi ukubola.

Izibuya zenziwa ngoghunga nangezintungwa kumbelwa umsele bese kuya shuthekwa. Kwenziwa njengamaqumba. Abanyeke amathanga bawafaka ngaphansi kwengolobane athole umoya. Awa fakwa amathangā ezingolobaneni ngoba kuyasilisa khona. Nazoke izingolobane zinhlobo ningi ngoba ezinye zibaphezulu zenziwe ngemithi emine emide kube nezitēmbisi zokukwela khona. Abanye bayenze omthini omude bese benza isitēbisi sokukwela. Nawoke amathanga aphanyekiwe phezulu engolobaneni lapho kupholekhona.

inyango = indawo

Kwakwe nziwa nezinyango. Inyango yenziwa ezhikeni noma emdlikhi ezinsikeni zendlu. Laphoke kuvāma ukubekwa khona imbumbo nezindumba nezindlubu, nomngomeni kanye namantōngomane. Yonake iphatha kahle ngoba ayibolisi. Nembewu ivama ukubekwa khona enyangweni. Iyona abantū bakeyithanda kakhulu ekugcineni ukudla.

End. S. 865. *

ayithele embizeni endala bese eyibeka khona engolobaneni athele wona umbala. Iwona muthi omkhulu wokuvimbela ukuphehlwa kwembewu.

Kungakuthi umasekuzohlwa yelwa bese uyayela umuntu useyihlanganisa nenye noma eyombila. Phela yona isabekhiwe kayeliwa iyingoba sebenza namhlanjena ilukubekwa njena. uma iyeliwe iyashesha ukuphehlwa. Abanye njalo usethi angabona kukhathi ihlobo ayihlalele eyikhetha uma iphuhliwe imbewu. Kuye kukhethwekle na esidliwe isale yona. nalobu okuyimfece. Kodwa akuvamile loko umuntu wenelisiwa ukuyela. Abantu bake ngabuti ubuhle bembewu noma incane yabe ilungile uma ingaphehliwe noma ingavuthwanga.

865 K13/21 14

14

Umdumbula

Lesilimo asandile kakhulu kuleli lakithi. Amacembe aso afana nawo mhlakuva kuba yizihlahla ezimfushanyana. Uma unganakile ungathi isihlahla sasendle njena. Uma umuntu e kuhlwayela ukuhlwayela nge nqhubu. Bavama ukukulima emizaleni eduzane nasekhaya. Abakulimi kodwa amasimu. Kona u masefuthela ungathi u batata kuba okuningi e sihlahleni sisinye. Aku zimnuki njengobatata. Lutho ezihlahla zomdumbula a zenalisi zona. Zikhula zi yephezulu.

Nesithelo sawo kubaqa njenge zimpande njena. Akungifuni indawo enothe kakhulu.

15 kufuna indawo ewumgaltho ukuze sengathi kuyazimuka. Uma osekuphelelwa baye bakumbe kuthi umabeku zofakwa ebodweni umuntu akugeze kahle ngemvakwa lokhu sekuyaphekelwa ngombese. Kuyakuthi umba sekudliwa bese bekuhluba futhi kodwa umdumbula uyagumbisana wona. Futhi uma uwudle kakhulu umuntu uyamgulisa. Nomuntu umd efala ukuwudla uyamgulisa futhi. Kuthe umuntu awudle kancane aze awujwayele futhi awudliwa umthambo ophakathi uyagulisa wona, kathi kubantwadi akakujwayele. Kuwama ukuhlwaselwa emazaleni. Yinto engahlukuphi kakhulu iyahlula njena noma

16 izulu lingani kakhulu. Lona Isilimo lasenzansi ngoba kwelase nhla lasikho. Nakho na enzansi sithanda eduza na kasolwandle.

Uyidumbula awufuni ukuba kuphonswe amathambo umakade kudliwa inyama. Uma umuntu ethule ephonsa ithambo phakathi kwawo uyakola phansi. Abanye bathi awufuni ukuba umuntu wesifazane awumbe emikabi inhlawumbe eye emfuleni usuke kese uyakhola wonke nalona awushiyile akawumba.

Kuthi uma usumzihlahla ezingalu kese uyabuthezelwa kunze uthele kakhulu impela kodwa omunye welulebe ngezimpande. Uma utshalibe umuntu wesifazane kade ese

17 ndodeni. Kuyahlonishwa ukuya emadodeni kuna kuzothintwa ukudla. Noma owesifazane esetshintshini uyahlonipha angakuthinti ukudla. Kodwa kuza mhlanjena akusenziwa loku. Yingakho ukudla kungasandi njena ngoba umthetho akasabugcini abesifazane nabo abebilisa.

Umdumbula lona bawuthatha emahlathini ikakhulu aseduzane nolwandle. Uyambiwa kanti uhlwayelwa nje ngobatata wona. Uhlwayelwa ngezinduku zawo. Abanye be~~z~~za umuthi ngawo ikakhulu uma umuntu ebuyisa njalo noma ukudla kungasahlali kahle. Nawokhe amadoda ayawumba efuna ukwezaphsa ngawo. Nawo futhi kuhle azile ukuze uwumbe u

no. d.

18 kumila. Uma engawuzilelanga uyafa ubole kube nezilwane ezibudlayo.

Komuthi njengoba ngishilo ubangelanga isisu esikhulu ku bantu abanye. Umuntu u yaqumba uma ewudlile. U funa athi angawudla a phuze noma kutshwala ubu ze ubengcono. Umntwana yena lunyayazo ačathwe u khuze ayengaphandle. Ko dwa uma sebewujwayele ukungile awoni lutho. Kanti umthanjana ephakathi ayi dliwa ijaladlwa ngoba iyona eyenza umuntu abuhlwe isisu aqule futhi.

Komuthi wona uhlwaye kwa ekhaya. Akuwona u muthi othlwayelwa kude nase khaya. Akwenza loku yiko ngoba ufanakekelwa.

Njengoba sengishilo aku
kona ukudla kwamadoda
loku awawudli, umdumbula
amadoda enzangawo umuthi.

Njengoba into engalinywa
ukwenengi kwenziwa ukulinga
ne ufina. Kulinywa kanye
nezinhlanga uma selethwese i
hlobo. Kuyashesha ukuvu
thwa futhi. Nezimbewu yom
dumbula ziyikhethwa ngoba
kuhlwanyelwa izihlahla zawo.
Kuye kubekwe amalunga. A
manye ashoniswe phansi u
kufaka izimpande amanye
abengaphezulu akhiphe la
makhembe wona. Kufuna
umhlabathi omningi nga
phansi ukuze kukhule ka
khulu.

Uma usuhlwanyelwa ku
qale kulinywe bese kumbi
wa izisele zokuvuzaka

Kuthi uma sebewivufaka abanye bawulungisa umoba bawulalisa phansi bahambe beveza amalunga ukuba kuphume amacembe. Abanye bayawungxumeka amanye amalunga ashone phansi amanye abe ngaphezulu. Ziningi izinhlobo zokuwuhlwayela.

Umuntu osemusha akavunyelwe ukuwuphatha umdumbula. Kuyekuthiwe inzalo kanakuyithola. Kuthiwe nabantwana bayoba lula bashushe bafe uma kufika umkhuhlane. Nezingane bezingavunyelwa ukusondela lapho kusetshezwa khona umdumbula. ukuphathwa abantu abadala. Izalukazi yizona bezuwuthanda bakhulu umdumbula.

Idatā

Kukhona amazambane asendle. Wona mancane kakhulu kunalana asekhaya. Ngombala ayafana kodwa wona sengathi apuma ububa luhlazana. Uma umuntu ewadla luhlaza ayahlakha emlonyeni. Noma esephekiwe ayakhahlha uma umuntu ewadla. Izihlahla zawo zincane amacembe azo kodwa afana nawo lana amanye amazambane. Nembali iyafana una ebalasha.

Uma umuntu ewaline lunyaka wamunye amila njalo. Awaqheshi ukuphela lapho alinywe khona. Abantu ke bawathanda ngako loko. Useole ewahlakulela umuntu athele kahle putu

22 Phela wona ayalimela ngisho nelanga. Lawasheshi ukudumala. Kanti noku vuthwa ayashesha. Noma izulu libalele kuthela kuthi Lushu kakhulu. Inkani uma zimuntu ekubuthezele kahle.

Kuthenga ngcajthathi sendlala abantu bawamba la mazambane kona ezinkanga la ezindaweni ezingamba dudzi. Base kubalimia ekhaya. Nangempela avuma kabanna ukuwalimia nawo umbila abanye. Abanye bawakine kanye nezintānga. Abakulimi khanye kanye kuthi umasela buthezela bese behlwayela umumbila noma yizo izintānga. Kuzakuthi uma esevuthiwe izihlahla. sezishile bese beella umvume

23 komhluhlu ukuba bawambe.
Umuntu uyaye ameme a
banye ukuba bamumbise.
Sebawamba ngamageja abo.
Uma eseqedile ukuwamba u
se hambisa okuncane nge
sihlelo akuse enkosini ayo
kwethula. Uma umuntu eve
ne kungakabi yiso isikhathi
wenza ziyabo. Loko phela u
kuhlakana. Sekuthi okusele
lapho usekusa ekhaya ayoku
gcina khona. Usethatha eku
faka engolobaneni usekweneka
khona. Njengoba nomdumbula
wenekwa engolobaneni. Aba
nye bathathe bakweneke phe
zulu emithini bakwembeze
ngotshani ukuba kungaku
kiswa ilanga.

Abanye abawavuni ku
ngakaki yisikhathi soku
buna. Basuke benziwa yi

ngoba bengena ukuyokwethula uma kukuncane. Phela nezinyawo zenduna uzihlaba inhlanhla ngoba iyona ekukhulumele lenkosini. Umuntu njena, akanawo amandla okukhuluma nenkosi ubesiwa izinduna zakhe enkosini. Uma induna ikuhambele enkosini ubuyiholela.

Nawoke lamadlatha ukudla kwabesifazane. Amadoda abephila ngamasi nangezinkobe. Okunye okuningi bekuwukudla kwabesifazane nawobela amakhosikazi abenga wadli amasi nenkukhu abengayidli. Utshwala obobudliwa uwo wonke umuntu nowesifazane naye owesilisa. Bekuba nisani uma ndoda idla umfino nokudla kwabesifazane.

Imbewu yomdumbula nedata.

Kekuthi uma usumbiwe umdumbula bese uyomiswa kahle. Kuthi uma sewomile nayo idata kuthathwe kwenzelwe izihlandla kufakwe khona bese kukhwezwa engolobaneni Abanye njalo bakukhweze khona ezingungwini ~~pk~~ezombila nomabele. Lingakophela owesifazane uma ehlali ube ngasondele ezingungwini. Ngisho uma eyel emfuleni noma encelisa umntwana omncane. Phela kekubola loku umdumbula nedata. Futhi uma amanzi engenile ezingungwini kekubola. Abanye bebekulengisa khona endlini ngazo izihlandla lezi. Phela engolobaneni bekususelwa amagundwane. Kodwa iningi likusukela ukubola, ngo

26 ba nakuyona ingolobane ku
yashisa njengasengungwini. Na
senyangweni futhi bebunga
bekhiwa ngoba kungabola.
Abanikazi bese thatha u
tshani babendlale phansi kwe
ngolobane bese be kuthela be
kweneka khona babufulele ka
ncane ngotshani. Uma umu
ntu ekwenjalo bekuphuza uku
bola. Bebungcawa njengama
thanga. Uma umuntu
engenzanganjalo akwakhele
ingolobane bengafulelwe ebule
kile phuzulu bubuze kushawe
umoya besekuhlupha izu
lu umvalina. Naphansi
kwemithi osekhaya bekube
kwa kwembozwe khona ngo
tshani kungakhanyi emehle
eni abantu ngoba banga
kuntshontsha amasishane.
bekuthukuswa ukudla.

Uma umuntu esibona ukuthi yisikhathi sokuhlwayela usebha lokhu okunamahlo asebubhali nokunye uma kungakaboli usebuthatha ekuhlwayela. Abanye babesizakala ngamahlahlizela kube yiwona abawahlahulelayo. Abanye bawambe bawahlwayele kabusha. Konke lokhu bekwenziwa abantu besifazane. Uma seletlwasa ihlobo kungaqhuma kuhanjiwa kumbiwa khomiswe kancane sengathi kungabuna bese kuyahlwayelwa futhi. Kodwa bekuwe thenjwa kakhulu kuwona amahlihlizela ahlakulelwe. Umdumbula wona bebewungquma izinduku zawo kubeyizona bazihlwayelayo. Kezigcinwa engolobaneni. Noma kukhiwe ezamahlihlizela.

Umgomeni.

Umuntu uma engayinaki sisanga imbumbe nezindumba angathi yizo. Kodwa umgomeni wona wehluka ngoba mncane kakhulu kuhembumbe nezindumba. Futhi nangombala wehlukile umgomeni ngoba uluhlaza lona njalo njena. Wona usawuthiwe ufana nolĕtshisi wona kodwa mncane kunolentshisi. Umuntu angawulinganisa nentāndelo lwama ukufumaniswa ezindaweni ezinamanzi ezizinzile.

Wonake umgomeni utholwa khona emenwĕni asolwandle njengoba nanamhlanjena kuseyisilimo sasolwandle kulaba abakhele lona. Kumazwe asezinkangala kulinywa ezingadini kuthelelwe ngama

29 nzi ngoba kuyawa funa. Ko-
dwa phezu kwaho loko aku
čimi ezindaweni zasezinhanga
la. Yisilimo sabenZansi son
a. Uma umuntu esipheki
le asehluhlene ku nembumbe
nezindumba. Yiso futhi isilimo
esingathandwa ngabesilisa. Ko-
dwa amah[illegible] ayawudla
nawo awesilisa. Kodwa ama
besho awawudli umngomeni.
Uyagambisa kakhulu uma
umuntu ewudlile wona. Ku
nesiga sokuthi "Uwasuza njalo
udla umngomeni yini:" Phela
umuntu awudlile ubonakala
ngokushipha njalo. Izingane
ezincane zibonakala ngoku
bulawa yizisu. Phezu kwaho
lokhu bayawudla abantu. Nawo
amadoda uma izulu lomisi
le ayawudla. Njengoba nawo
umfino bayawudla umaliba

30 lele izulu.

Kuyekuthi umasekulinywa ummbila namabele lese bayawuhlwayela nawo umngomeni. Ngokoba behlwaye la jimbumbe. Abanye uma sebehlakula bahlakule ngawo. Phela uma uyashesha ukuvuthwa kunommbila namabele. Kuthi noma sekuyisikhathi sokuwuhlakulela ungabe usahlakulelwa kodwa luyaye luthele. Uma umuntu ebona ukuthi usheshile ukuvuthwa awuvune uma esethole imvume enkosini. Ukuvunwa kwawo usiphulwa kanye namakhasi awo uma kungakabi yisikhathi sokuvuna. Usyenekwa phezulu esihlahleni kuze kuphele isikhathi leso sokubula. Phela nakhona esihlahleni lapho wenzelwa

31 isihlandla ukuze ingawohloheli phansi kanti uwohlohele kusona isihlandla leso. Akuvunyelwe ukuba umuntu oncelisayo asondele lapho ilinywe khona lemithi ungomendi nayo imbumbe selubwayo lapho usubona uwe sifazane encelisa ayivuna. Kunjengo gwayi. Ugwayi lona wakuvullwayelwa abantu asebekhulile. Uma umuntu omncane ehlwayela ugwayi bekuthiwa akanakuyi thola inzalo futhi noma ethula eyithola ingaphili kahle inzalo yakhe.

Insimu lapho kuhlwayelwa khona umgomeni imisinnu ebingalo ikhlo ngasendleleni. Umuntu ulsefilima kude nendlela yabantu. Noma sekulindwa bekulinda yena

32 Ongancelisi ikakhulu izingane ngoba zona zingahlangane nabantu besilisa. Phela enye into ebingavunyelwe, uma umuntu ezophatha ukudla ukuba ahlangane nowesilisa. Naye owesilisa ubenzila owesifazane, uma kuphuma [illegible]. Phela, uma ethe eya empini wahlangene nowesifazane ubengabuyi loyo. Ubesala khona empini. Noma kughudelwana, uma izinsizwa ngabo lobo busuku okuzakhusa zisine beziba nesinyama zehlulwe. Nakuwona umshado wawuhlolwa akuvunyelwe ukuba umuntu ahlangane nabesifazane uma okuzosinwa bazama ukwehlukwa abakubo.

Nakoke ukudla bekuhloniswa. Umuntu ubengayi e

33 ndodeni uma ezoya emasimini. Nabesifazane uma besasebenza ukudla bebeyizila indlala. Noma kwelashiwe ukudla bebezilana abantu abadala. Nazoke izintombi nezinsizwa bezizilana ngalezo zinsuku.

Nokuĉama ensimini bekuzilwâ kakhulu. Umuntu ubengaĉami ensimini ngaphandle uma esemdala Okhakhulu engasayitholi inzalo. Kodwa obayithola ubengalokothi aĉame ensimini. Kunjengakhona endleleni bekungaĉanywa. Umuntu ubephambuka ibanga elikhulu uma esephisiwe.

Nawoke umgomeni ukuhloniswa uma umuntu ezowuphatha. Kanti yonke nje insimu ibihloniswa bekw

34 ngahanjiza kuyona ngokwesaba sabantu ukuthi bazokubulala ukudla. Umuntu ubehamba emyeleni wensimu leyo. Uma umuntu ekuwa hamba phakathi ubethola icala ahlawuliswe. Noma efuna ukuhlukuluma noma intombazane ubeyilindela, ayibize ukuba iphume ensimini leyo. Uma engenile ubethola icala.

Ukuze ukudla kwande kuyahlonishwa. Yingako ukudla kuqala bekhuta kahlulu kuwanamhlanjena. Noma ukuna iinsinlu enkulu akusavumi ukudla. Kalapho kugenwe khona bekungengenywa yibo bonke abantu. Yilowo muntu omagondana obephatha ezilulwini nasezingolobaneni.

udonge.

Kukhona esinye isilimo esaziwa kakhulu kuleli lasenzansi kwa zulu. Lesisilimo kithi asifane nomsangwini kodwa sinamacembe amakhulu kunaye. Umasesithela sinombhumbula ovama ukuba ngamthathu. Umase siwuthiwe unye uzwe izinhlamvu zihedheza phakathi emdumbeni. Ziwama ukuba zinningi kulemndumba izinhlamvu. Zincane kakhulu zona zithi azilae ngangamabele kodwa azifani nawo amabele.

Lesisilimo sasingaziwa lapha kwazulu, nanamhlanje na asinakiwe kakhulu. Kuthiwa ngesikhathi kubusa umpande kwavela umbango kumaswazi abantwana bke

36 nkosi babanga isikhundla.
Kwathi umnyamayenja waba
leka nabantu. Abaningi wa
se wakha kuleli lase Dumbe
wacela indawo kumpande
wawemukela amaSwazi ko
dwa umnyamayenja wendlu
la yena nabanye. Kwathi
laba abasala akwatholakala
la kubona lesisilimo njengo
ba neyambazi lalungaziwa
kwaZulu lapha kawo ama
Swazi lawo. Asebonakala
emhlawayela amadwazi u
donge. uZulu waye bona
sengathi umuthi nyena enga
nakile. Lesisilimo sifu
na indawo yasenzansi e
duze nasolwandle. Njengoba
futhi igcwele kudsilla
mtukantuka kulaba bakwa
Mkwanazi. Phela bona ba
sondelene nolwandle. Futhi

37 uthanda indawo yamafenye
esengathi ihlale imanzi.
Izinyoni kazwudli kakhulu
udonge. Into wamma ukuhlu
pha izinyamazane ziyalindwa
zona. Njengempunzi nabo
onogwaja. Emazweni asenhla ku
hlaphla amaghina. Kakuzona
lezizodwa zinningi ezinye izinyama
zane.

Wonake ukudla okummandi
uma umuntu esewujwayele.
Wonake awungumbisane njenge
mbumbe nezindumba. Njengoba
ufana namantongomana noku
phekwakwawo kuyafana nokwa
wo. Uyathoswa bese uyagaywa
inhlama kwenziwe isitšhulu.
Phela unamafutha udonge. A
madoda ayawudla udonge ba
tšhobela ngawo amaphalishi. Ku
fana naso isitshobelo sama

38 ntongomane, kodwa simnandi esikhla donge. Into njena awanda kakhulu noma umuntu ewuhlwayele awuwami ukwanda. Abaningi abantu bavama ukuwuhlwayela izifini bawuxube nomuthila.

Uma usuhlwayelwe uyafana na ukuzitelwa kwawo njengoba sengishilo ngezindumba kanye nembumbe. Futhi uma kusuwunwa kukhiwa yona imidumba yawo bese yomiswa kahle kahle ibulwe. Kuye kwenziwe isiza noma ekhaya noma emasimini bese sisindwa usuthelwa lapho se kubulwa ngezinduku. Abanye bawugcina bengawubulile bawenzele izihlandla ezincane zokuwusonga ungakhohlokeli phansi ukhohlokele kuzona izihlandla lezo. Usede ewu thatha ngezihlandla umuntu owubula ungaka songululwa uma efuna ukupheka.

Uma usubuliwe uye ugaiwe ezinyangeoeni noma ezimbizeni uhlanganiswe nawo umlotha ukuze ungaphehlwa. Wonake awufakwa ezingungwini. Noma umuntu ewufaka khona uwubeka ngembiza njengezindumba nembumbe kokunye ukudla ngaphandle kombila namabele akuthelwayo njena phansi engungwini. Amathanga wona akelwa phezulu kommbila noma amabele. Nakhona engolobaneni kayawubeka ngezihlandla kodwa ngokwesaba amagundwane akakuyeki isikhathi eside lapho.

Ingolobane iyahlupha ngoba inamagundwane namabemvane

40 aphehla ukudla lapho. Into enhle kakhulu ekugcineni ukudla ingungu noma nayo yenza isangcobe kanti futhi umalina kakhulu amanzi angena kuyabola ukudla. Inyangwe yona ikugcina kahle ukudla kodwa nayo akhona amagundwane. Kodwa inhle wayelo enhle egcinwa enyangweni.

Njengoba udonge unezinhlamvu ezincane ukuthelwa ezimbizeni noma ezindala ezingasasebenzi ezitshwala. Abanye bathathe zona zotshwala namagoma. Phela ku namagoma amahle ayifana nazo izimbiza. Futhi ukubungavami wona ukuphehlwa njengenye ihlwayelo. udonge ukugcinwa njenge mbumbe nezindlubu.

ukuhlwayela:- Bekungaphumi muntu ukuyolima inkosi ingakasho abantu bebelindela izwi lenkosi ukuba maliphume kuqala. Nayoke inkosi ibenezinceku zayo eziyilizayo kulezizindaba. Kunjalokuthi umia isihlelungisile loludaba nezinceku kubizwa izinduna. Yizonake izinduna ezizokwandisa loku ukukhulumwa kubantu ukuthi inkosi ithi mabaphume. Bebungabonakali umuntu esukela umhlabathi wenkosi lingakaphumi izwi komhlukuli lokuthi sebengaphuma manjena:- Umuntu onjalo ubengahlawuliswa yinkosi.

Bekunezinyanga ezelapha ukudla. Kuthike abantu bayo kwethula inhlwayelo yabo enkosini. Nazoke izinyanga zezelapha lenhlwayelo ukuze ukudla kubekuhle. Abantu abangenayo mali bebe ngayelaphi eyabo inhlwayelo. Izihlahlu ebezilba nehlwayelo eyelashwayo. Phela bebuphuma izinkomo ngokwelashwa ku enhlwayelo. Nensimu okungalwa ngayo ukuphunywa iyenkosi ngebona abantu bebezoziphumela. Kunensimu yesizwe yenkosi. Noma sekuhlakulwa kuyaphunywa kuyiwe kuyona. Kunelanga abantu abahlangana ngalo kulensimu liyamemezelwa.

Nasamhlanjena abantu baphuma nezipani zabo bayolima insimu yenkosi. Ngemvakwalokhu umuntu usengaphuma ayolima eyakhe nayo. Loku ukuphuma kanye kanye bekwenzelwa ukuba abantu bagoge nempahla yabo ngoba umakulima ngamunye bezingabamosela abanye kungabi ndaba zalutho. Futhi bebubuswa abantu ukuthi yiso isihlathi sokhulunia lesi. Usubona konke abantu besifazane bebukula bedlela phezulu manjena. Nongenalo ikhuluba ubelifuna ngokushesha. Nomyeni wakhe usemkhuthaza ukukuba aphume. Nendima isimemezela ukuthi abaphume abantu seliphumile komkhulu lelo zwi.

Namadoda asephuma ekhambe ezifumela utshwala, aye nabomkhuzulu ngoba asebesizungu ekhaya amakhosikazi akawasahlali ekhaya. Utshwala sebuka yindlala ngoba amakhosikazi avuka ngesokusa lize lijoshona ~~ilanga~~. Nizingabe sezibulawa yindlala emakhaya, sekusele omzanyana inazo. Phela ngoba amasimu abondelene nalowo akafuni ukushiywa.

Umasekuhlwayelwa uma isitholiwe imvume enkosini bese kuyaphunywa ngemvula elandelayo noma ngazo lezonsuku ezishilo inkosi umakusemanzi emasimini. Uma sekomile ukukunyakuhlonyiwe elinye ilanga uma izulu selinile. Lona umsebenzi wezinduna zona zihamba njalo ekomkhulu. Nangaphandle kwaloko ziyaphunyelwa ukukwazisa abantu bazo.

Umasekuhlwayelwa, kuqala ngokufaza inhlwayelo leyo. Isuke ixutshiwe noyombhila namabele nezindumba noma imbumbe. Abantu bebangayehlukanisi imbewu beyifana kajeyonke ihlanganiswa. Kulamhlanjena lapha sekuqala ukuyehlukanisa. Kodwa noma kunjalo imbumbe nokunye okufanayo bayakuxuba nombhila noma namabele. Kwenza ngoba

Abalimi amasimi amaningi. Futhi akavunyelwe ukumosa umhlabathi wenkosi ngokuwulima namandla akulima amasimi amaningi abanawo ngoba balima ngomkhono. Ukugatha umhlabathi umsebenzi wabamhlophe. Kufike nabo abantu ukuthi angakesha kahle umuntu bese uyashisa usengna njalo, usehlwayela.

planting]

Ukuhlwayela kokunako kunhlobo ningi ngoba abanye bayafaza emasimini abo. Abanye baqala ngokulima bese beqhubula. Bayikumathe ngomlomo imihlwayelo lena bayithontisele eziselheni ezimbiwe. Uthe eqibula abethontisela abuye aqqibe ngonyawo noma ngalo igeja. Abanye kavele baqibule khona esikhathini abuhlaphike ngokuthi useyohlakula njena. Kakhulu efuseni umuntu uvama ukugxibula azi ukuthi useyohlakula.

865

K13/21 46

46

[illegible]

Okunye amakhikhizela kawakulawa noma awakiphi uhlobo umuntu uyawakipikizela awashiye. Noma esekhlahula akayeki lukuka mbe efaka phansi noma izindumba. Kakhulu insimu uma ingavumanga, umuntu uthi uma esehlakula aphinde akhwayele futhi.

Abantu bakwazulu uma belima ngemukhomå bake sebenzisa inkuba zane. Lenkubazane yayenziwa yilo abafundile ukuyenza. Obese iyathengwa ngempahla. Abangenalutho nyalo bebephila ngokukhonza kwabanye ngokunceda yikhona nabo bezoba uceda uma sebelima awabo amasimu. Izinhlupheko zazigisebenzi zalaba abanabo ukhuze zibinde kubo. Abanye nyalo ngokuhlupheka bahambe be joja. Obese behlwayela, bejoja ngizinduku usazi umuntu ukuthi sengofuna igeja lokuhlakula kwabanye.

Omunye ophumelele kanjalo omunye oangaphumeleli bobile abantu hokudla kwakhe sokuyonakala njalo. Amahalavu kama geja izinto ezifike nabo abamhlophe lezi bezingekho endulo bekuyinkukazane kuphela eyayaziwa.

look pa this

Umuntu wonke ukuzihlakulela nezingane zakhe. Kukhodwa uma ezenzela ilima ngotshwala amema izihloko zizomsiza. Ilima alikhethele izihlobo zodwa wonke umuntu ongumakhelwane ubesiza, nesihambi sendlela ngendlela sisize naso futhi. Umunye sekuza izihlobo noma omakhelwane bazomhlakulisa usezoba nika okulingene amandla akhe uma esebhilile. Loku kwenza kuthiwa ukuhlakulisa. Kanti nokuvunisa kukhona. Umuntu ubengakholi imali njengoba kwenza abamhlophe namhlanjena umakulikholo noma ukusiza. Umuntu ube hola loko amufize ngako noma umsize kuko wonga. Uma umsize ekuhlakeni ikhomo ukuthola amantshontsho umaqenigedile. noma umsize ngokumpekisa utshwala ukuthola ukhamba. Utshwala bekuyinto enkulu impela kona ekusizeni nase kuhaleleni. Njengoba nanamhla kusakwenza.

Abantu abaningi bebevama ukuzihlakulela nezinigane zabo kuphela. Ikakhulu abantu abangenalutho lokwenza amalima nokuhalela abvunisi nabahlakulisi.

Njengoba sengikhengasho imbewu ibihlanganiswa kungakhethwa ibixutshwa ngamabomu umase kuhlwayelwa. Noma iyiphi imbewu ibihlanganiswa noma ngayiphi nazpthi nezinye izithelo bezihlanganiswa bekungekho lukuthi lesi ngizosikhla ngala lapha yana. Uhlelo belungekhlo njengoba sesazi namhlanjena

49 Amalima yinto enkulu kubantu abamnyama. Ilima lenziwa ngotshwala noma ngenyama. Lezizinto ezimbili eziphambili kubantu abamnyama. Kuye kuthi umuntu ameme abantu omakhelwane bakhe ukuba bamsize ngelanga lelo utshwala bobe ~~sek~~ ulunge ngalo. Nayeke uma emema ulinganisela ukudla loko anako akhonzi amawala ngoba abantu bangaluva naye lobo muntu. Amalima enziwa noma kulinywa noma kuhlakulwa nalaphal kuvunwa noma sekubulwa. Iwona kuwumsebenzi omkhulu impela kubantu. Kukhona futhi nokusizana uma behlezi kahle bayasizane nasekulimeni nakukuko ukuhlakula noma kuvunwa noma sekubulwa. Ukusizana kuhambelana nabangani nezihlobo. Uma bebona ukuthi uyagula batsemusiza ayi yihlobo zodwa kodwa abangane ba

50 khe nangaphandle ungaguli ba yakusiza-abayizihlobo zakho nabangane bakho.

Uma bekusiza akuswelekile ukuba ukubaholele nawe uyaye uphundise ngako ukubasiza. Inganiphela lesisiza esithi, likhokha eyikhokhayo. sikhuluma kona lokhu. nawe usiza okusizayo nayefuthi uyakuza nawe. Umake kusiza wena ungake usakasiza abasenakukusiza ngisho nanini. Umuntu obengaziwa futhi uye na umthakathi ngoba kwesatshwa ukudliswa nokubulawa. Ubesatshwa kakhulu umuntu othakathayo uma nawe ngisho ungathakathi uhambela umthakathi bekugcinwa ngokuthiwa nawe uyathakatha nezangoma zikunike futhi. Uma unenhliziyo embi ukugcina unguyena umthakathi futhi.

Kummandi ukuhlakula elimeni, futhi noma wendlula ngendlela' kuwukhohlwa abantu abajabulayo. Ufumanisa insini isiphuzo ku wonke umuntu enamile. Nomo sizi uyakhohlwa. Nokusebenza kwalabantu kuyabonakala bayasheshisa. Kodwa abahlakulisi kahle noma belima abalimisi kahle. Umsebenzi welima uyahalalisa awusebenzisisi kodwa wona uyashesha.

Okwenza abantu bacule bajabule yibona utshwala. Kuyakuthi ekuseni lithathe umbambela nduku ukuze libenamandla. Sebeya ensimini sebethengqa abanye sebeswakeme. Sekuthatha ukhamba oluhlululu kuyiwa nalo ensimini noma imbiza njena akuthathwa enkulu imbiza kusiwa encane. Kuzakuthi angabona umnini wensimini ukuthi sebe

52 sebenzile sebefuna ukuthamba sekuyohlalwa phansi usezithunga futhi izinkamba sekuphuzwa. Kuye kuphuzelwe phansi komuthi uma kunelanga. Kuzohlalwa isikhathi eside lapha phansi kuphuzwa kuxoxwa futhi. Uyena umnini welunina ~~ko~~zobasukumisa futhi. Sekuba yisoleso uma kusasele usezothi engabona ukuthi sebesebenzile aphinde futhi abahlalise phansi.

Kuzakuthi nezikhambi zisondele zikambe ziphuziswe kese ziyehlula. Akuwona. umthetho ukukambela umuntu odlala ngendlela uma engakambi ngisho negeja. Umuntu ucela ngokukhamba igeja. Uma ebafumanisa behlezi phansi uyaphuziswa lowo. Akukhethelle ukuthi owakuphi lowo muntu noma engaziwa. Phela uyena umuntu wokuhamba abaziswa kakhulu impela kunabo bonke abantu. Kwaziwa ukuthi, unyawo alunampumulo. wokahla nawe uze uphonseke kuyena lomuntu nay akuphathe kabi, uma nawe wamuphatha kabi.

Endulo bekungagomiswana otshwaleni. Phela ukugomisa bekuyimpilo kungasondeli koyise Noma manjeka sekwenziwa yena. Amadoda abezihlalela odwa umakhonelima nomaze kuphuzwa, kodwa zona izindaba zokugomisa bezikhulunywa ngomame. nawe umantombazane. Sekuyenzeka izinsizwa zeshele khona laphho emalimeni kodwa akuvamile. Kunyakuthi uma sekuphelile uhlahlabula kuyiwe ekhaya sekuyophuzwa impela manjena.

kulodwa uhlamba lwabesifazane ngisho izimbiza uma kubuningi. Nolalaka besilisa lulodwa futhi. Nendlu yabesilisa iyodwa neyabesifazane iyodwa. Akuvunyelwe umuntu wesilisa avame ukuyophuza ngakwabesifazane. Bangamphuzisa nje na uma efika. Nabo abesilisa bangamphuzisa owesifazane akuyile kubona abesifazane. Nabesifazane sebezisincela nabo abesilisa bazisincele bodwa. Bangasondela babuke abesifazane uma kusina abesilisa. Kuyinto enhle ukubukela umakhisinwa. Izigangi ezeshelayo ngoba umuntu ohlakaniphile uyazi ukuthi iningi liyabona ububende kanti futhi akuvunyelwe. Baye bacuphe umashukanjiwa bese bayeshelana. Kodwa nakho na lapho akwenziwa obala.

Amasimu

Umuntu obengavunyelwe ukuthengisa ngokudla. Ukudla iyona nto ebeyaziswa kakhulu. Umuntu obethekelisa, avunise futhi ahlakulise, alimise futhi bese ethola ihalo ngalopo. Kodwa ukudayisa ngokudla umkhuba owabamhlophe lona. Kubantu awuzange ubekhona. Umuntu odayisa ngokudla ngisho nanhlamula ujena uyesatshwa kuthiwa uyamosa ukudla. Yingako ukudla kungasatholakali ngoba sekudayisa.

Nako loku ukuthi umuntu, asebenzele 'omunye into yabamhlophe kubantu umuntu ubemsiza omunye bese uyambonga naye ngomsebenzi amsize ngawo. Bekungekho ukuthi umuntu uyakola. Kodwa namhlanjena sekuzakhona umuntu kusuyamkalela uma ekulimele insimu yakhe ngezinkabi zakhe. Kukhokha abangenazo izinkabi. Izwe lithenga lingangenwa abamhlophe. Kusasekushintsha konke ukuhamba. Umuntu ubengowenkosi ubengakwazi ukuhalela omunye umuntu ngomhlabathi wenkosi. Ubengephucwa umhlaba lowo muntu kuthiwe uyaganga.

§ Ukuzikhethela umhlabathi. Umuntu uvunyelwe ukuba ahambe abobukisise umhlabathi, athi angayibona indawo aye enkosini noma aqale akulime nendima kube iyona futhi enmusa enkosi

57 ni ukuthi ufuna ukwakha endaweni ethile. Isibuza inkosi enduneni ukuthi ikhona yini indawo lapho efuna ukwakha khona. Uma ukuthi indawo yabanye abantu isithumela inkosi ukubuza ukuthi bayamvumayini: uma bengamfuni nenkosi ayenzi ngenkani isizathu akabuke kwenye indawo. Uma kuyisihlomo bebemamukela ngokushesha. Kodwa ukuthi umuntu lowo kuwumfokazane ubengaphumeleli ndasishane. Omunye aze abekelwe uyona induna indawo. Ndyake inkosi iyaye imbeke lezinduneni lumuntu lowo ukukuba abasojwe yizo abantu bangadlali ngaye.

Uma umuntu enikwa umhlaba kuye kuze yona inkosi izomqumela indawo. Kuye kubizwe ibandla lelo lapho ezokwakhela khona umuntu lona namanye amadoda ukuba ufakaze umasebebanga.

Kobuye inkosi ithume le izinceku zayo ukuba ziyobona. Nayoke inceku iyihambi yodluwa ibandla labantu lokuyifakazela uma sekwela amacala. Sekudwetshwa ngezikhonkwane lapho ezobeka khona umuzi wakhe sekufunwa nendawo yamanzi. Nezinkomo zakhe sezibekelwa indawo yokudlla. nendawo yokuhamba umaziya edlelweni nomazi yophuza amanzi. Usekukelwa nendawo yokulima uma kungabantu abayisizwe banikwe indawo ebalingene. Kodwa umuntu uthola lamalungelo enkosini uma inkosi ingavumi akanikwa noma ingakhona indawo.

Nayeke lomuntu usezothi angayithola indawo use misa izikhonkwane lapho umzi uzakuma khona. Usefuna inyanga ukuba yelaphe isiza leso ngoba phela abathakathi bebethi banga bona ukuthi ukhona lozakwakha lapha bese befaka ezabo izikhonkwane nemithi usebathena uyakha lomuntu akasaphumeleli inzalo yakhe nomziwakhe sekuphelela phansi. Kuhle bathi bayafika abathakathi bafumanizwe sekubethelwe ungabe usangena umuntu

60 wako. Kuye kučelwe ku
leyondawo yikhona umunt
u ezokambelya umuna ezoga
ngae. Kuyakuthi noma ese
wakhile lomuzi isiwuginisa
inyanga isikhatha inkomo
yaye isihamba. wakha ka
-ngabo umuzi. Umuntu aka
-hane aphuhlake umuzi e
ngalungisanga. Kuyekuthi
kucakwa isiza bese ku
bethelwe lapho. Kukhona
izimfamona ezingafaka i
dungamuzi umuhke wonke
umuzi lowo. nasesikayeni
kwenzuwa konafoko ku
yabethelwa ukuze abatha
kathi bangabulali izi
nkomo zomnumzane lowo.
Indawo uzikhethela yena
umnumzane ebonisana no
muzi wakhe. Uthe elanda
inyanga bese azi ukuthi

6 umuzi wami uzokuma kanjena. Nase masimini indawo uyazibonela yena umumuzane bese abela yona umuzi wakhe. Useluza yona umyanga ukufaka izikhonkwane abathakathi bangaphumeleli ukubulala la umhlabathi lowo. Sebezonke becababa abantwana sebubethelwe wakhona emasimini.

Abantu abazazalaba kakhulu ngokuhlala umhlabathi kodwa bayawazi umhlabathi omuhle okungele ukulinywa nonga lingelwe ukulinywa. Noma bengafani bonke kodwa bayazana. Ngingaba ngishilo umnumzane uyazibukela yena ebukhwa amantje amadoda ukuthi

865 K13/21 62

6a nansi indawo enhle ekhulimeni omunye uyazibukela njena yedwa

Into evama ukuhlolwa umnumzane ukuma kwamasimu, ukubona amasimu amakhulu omuzi okwenza izingolopane. Wonke umfazi ubanensimu yakwakhe naye umnumzane uneyakhe insimu yakwabo. Uma eseqedile ukwabela umuzi wakhe ngokwelamana kwabafazi bakhe usebuya eyohlela izivande. Amasimu makhulu wona kungizivande. Izivande amasimu okwandulelisa mancane kunamasimu. Nayilowo unesivande sakwakhe sokufula. Phela amasimu awafulwa wona. Kuye kufulwe kuzo izivande. Noma zingaphelela emlonyeni akulu

types of Land

tho ngoba umsebenzi wazo izivande.

Izivande zivama ukuba ngasekhaya ukuze bangahlupheki umasekusekwindla. Zivama ukusondelana nawo amazala. Amazala kulapha kuhlwayelwa khona izintanga. Uwona avama ukuzungeza umuzi kulinywe zonke izilimo ezidliwa ekwindla. Amathanga, nomdumbula namasobela. Kanti nawo ummbila nempe bayakuhlwayela ezaleni. Amazala kulapho umuntu aqala khona ukuphuma ukulima. Kuyekuthi nembe wu angafithembi kese uyilima ezaleni ukuze abone ukuthi iyavuma yini kande ayise emasimini ngonyaka olandelayo.

Kukhona nesife. Izife zilinywa ezindaweni ezinamanzi lapho umuntu azosheshe athole khona ukudla. Zithi kazifane namazala. Kodwa zivama ukubasemasimini noma phezukomfula. Kulapho abantu bagala khona ukweshwama ukudla. Zonake zivama ukubazincane kakhulu kumeziwande. Abanye bayafula kuzo izifulezo abanye abanazo ungazimingi bathole nokuvuna. Kuhlwayelwa ukudla kwasekwindla nakhona ezifeni. Zivamile amasimu amancane. Nakhona abantu bathola ukufula ekwindla uma sekhomile ezifeni nasemazaleni. Izife zilinywa njalo uma umuntu esibizele kahle.

Indlela yokukhetha amasimu.

Kuyekuthi uma umnumzane nesizwe sakhe esenikwe indawo bese uyahlangana nalawo madoda akhethwe nawoba yokhetha indawo yokulima. Kakunye wenze. Ukhona noyiso lenkosi ukuzobabukisa. Amadoda uma indawo ibanzi kuye kubukwe indawo yezinkomo kugala nezinye izimpahla lapho zizokwe lukela khona. Sekubekwa indawo ebekile kahle sekuhamba abanumzane behlukanise amasimu nalowo mnumzane unendawo yomndeni wakhe yencikane neyabanye. Nalowo mnumzane usezohlukanisela umuzi wakhe kuleyo ndawo yakhe. Bekunqunywa ngemithi ukuthi wena ugcina lapha. Umasebe lima bashiyelane imifule noma umngcele. Abanye sebethola izife khona lapho ezikhosheni izindawana ezincane. Abanye bangazitholikahle bacele kubabanye Inkuba babaseke. Umuntu Obevunyelwe ukumbeka umuntu iminyaka embili kandle amasuse apake omunye.

Nalowo mfazi usezophuma azikheshele indawo azayoyilima uma omunye enendawo enkulu ingalinjiwe sebucela abanye kuyena akavumele uma esewufuna lowomhlabathi abazise kusekude ukuthi ngonyaka ozayo ngiyawuthatha umhlabathi wami. Kokunye kufike abantu abazokhonza kubona abakonayo ukuthi unomhlaba wokulima uma ethanda abakeke. Kodwa uma ebeka umuntu ukenga mniki eyedwa bekuhluhlunywa enduneni. Umuntu ubesuka ayokhonza enduneni esiwa uyena lomuntu avumelene naye. Ubenga mbeki njena umuntu ingekho imvume yenduna yaleso sigodi. Komuntu umuntu walona omuse enduneni wayo induna isizo musa enkosini. yingako abantu bebekhethana ngemindeni njena. Abantu kugala izindawo bebeyinikwa yinkosi bese bezibomela lapho izinkomo zabo zingaphumela khona nendawo yamasimu. Umuntu ubengazenzeli ubethola imvume enduneni nase madodeni njengoba induna yayinduna buqbandla. Asnazala umuntu ubezenzela eduze nomuzi wakhe uma ikhona indawo. Nasematsheni umuntu ubeqwaya njena.

Methods

[illegible] irrigation & clearing crops per yr

Uma abantu bebuka indawo yamasimu bebekhetha indawo elungileyo, kuthi omunye athole engasematsheni lapho umuntu eke lima njena khona ematsheni awakipilizele amatshe. Ayengakhishwa njengoba namha njena sebawakhipha balungise. Umthetho wabelungu ukuhlela umhlabathi. Noma kwehlela kwakunganakwa loko. Nokudla kwakuvela kubekho na-kuwona amatshe lawo. Uma kuseqgumeni wawungahlelwa futhi umhlabathi ingani nezihlahla zavisala zingakeshiswa. Ekutheni ekungafika abamhlophe sekungaheshisiswa futhi sekungalinyisiswa. Kwakumane kuchentwe phezulu njena yinkani uma kufihleka inhlwayelo uma isilile futhi.

Abantu babengawa nakile amanzi babethlembele emvuleni evela phezulu njena. Uma libalele kwakufla amanzi ethlona. Loku kudonsa amanzi ngomsele into efike nabamhlophe. Futhi phela lalingaka baleli kakhulu izulu njengoba selenza namhlanjena. Futhi izinhlupheko zazingandile kangaka. Ingani abantu babephila ndangezithelo zasendle. Nokudla kakhulu kwakungakabi kikho. Umakukhomla izinkomo ubejabula umnumzane adele azi ukuthi indlala ayisenakumphatha nabantwana bakhe. Izinkobe zaziwukudla okukhulu nomlaza. Icisigwamba umakukhona udliwa la. Abafana balibale izinyamazane nezinyoni, nezinyosi, kuningi ngaphandle kwalobu esengikushilo.

Nakoke ukukesha kwabe kungewona umsebenzi onzima njenganamhlanjena. Umuntu ubebesusa izinkwane kuthi izihlahla izinkuku zisale njena kucinane kanye nokuhlwaye leyo. Isimanga kodwa kubekloza ukudla. Kwakuthi umuntu angaqhelisa kese uyashisa sengathi kuyahlanya. Uselima. Kokhu kokhwenziwa ibowona amakhosikazi. Amadoda ayengenzaso isikhathi sokwenza loku ngoba ayekuthwa njalo abhume nezimpi futhi. Kwakukeshwa ngazo izinkubazane. Kumabantu ababezenza. Phela nabantu insimbi babeyazi ngoba nemkhonto yayenziwa ngayo insimbi. Naboke amankubazane ayebasiza onina.

71 Kwazulu besingekho isikhathi
sokuphendula umhlabathi no
kulindela ukuthi kubole loko
obekushiswa kuhlolwa ubethi
umuntu ehesha abelima futhi
ayengokuthuthuka njalo. Lokhu
[illegible] ukuhesha ensimini umuntu
yikona abekuya ngako. Abu
bye enezezele ngamlanye ama
hlahla. Uma sebevunile sebe
vula izintuba zokungena izi
nkomo. Nazo ke izinkomo zazi
zivulela ezinye izindlela. Abu
ye azivalle umuntu uma ese
limile.

planting Uma sekuzohlwayelwa umuntu
ubethatha umhlabathi wensi
mu enothile awufaze kweyakhe
insimu ukuze neyakhe insimu
inothe. Abanye babanomona
[illegible] sebeyibulala insimu yomuntu
ngokuthatha wona umhlabathi
bawelaphe njengoba phela abantu

bayakwazi ukukhuba unyawo lowunye ngokuthatha wona umhlabathi lapho ahambe khona. Nayoke insimu babeyibulala kanjalo. Usebona umniniyo ayisavuni insimu yakhe. Usezofuna inyanga ukuba yelaphe insimu yakhe. Noma elima umuntu ubegaphela ukuba bangamubulala abathakathi; yingako amageja abefihlwa uma umuntu eseya ekhaya. Zikhona izintelezi nezikhothkwane ezazifakwa emasimini ukuze abathakathi bangenzi lutho. Kuthi noma ethatha umhlabathi ingafi insimu leyo. Noma kudabulla umuntu omubi insimi ingafi: Kwakungenjenganamhlanjena lapho umuntu angasanaki yena. Umuntu ohamba ensimini yomunye ubebukisiswa.

sorting seed

nayoke inhlwayelo yake inaki
sifwa yelashwa futhi ngapha
mbi kokuba ihlwayelwe. Ukuhlwa
yelwa bekwenziwa ngamageja. Insi
mu ibingalali ngoba Ukubeku
kisiswa uminingo ukuthi unjani
lapha. Beyilala ifusi uma

fallow

umuntu olowo egula noma ese
hambile ingakabukwa abanye
ukuba bayisebenzise. Uma ese
hambile ibiphindela kulowo
owambeka. Uma anikwa i
inkosi ibibuyela kuyona. Beku
ngaziwa ukuthi umhlabathi
uyaguga njengoba sekunjalo
nabejena. Bekwaziwa ukuthi
bayibulele uma ingasenako

rotation

ukudla insimu. Futhi izithelo
bezingashintshwa. Insimu yom-
mbila bekuba eyommbila nja
lo njena, neyamabele kube
eyamabele njalo. Loku ukuthi
kukhanisa izilimo umthetho waba

mhlophe. Okunye okubangela abantu ukuba bangawushintshi umhlabathi yingoba babe ngenawo amasimu amaningi. Insimu yommbila yabe ifunye neyamabele kunjalo. Futhi inhlobo yezilimo babengayinakile kakhulu ngaphandle kwamabele nommbila eyikona kudla kwa kuphambili kubantu. Lena enye inhlobo yokudla yabe ilinywa kancane njena ihlanganiswa nawo amabele nommbila. Izintanga zona bezithukuswa ekugcineni kwebala. Kanye namasolozi namadumbe no ndumbula. Izindumbula zabe zihlanganiswa nommbila namabele. Kanti futhi nawo amabele abehlanganiswa nommbila nemfe nembumbe. Asikho isilimo esilinywa ngasinye ngoba nezintanga bezihlanganiswa nemf

"Spinach"

"[illegible]"

kwakuya ngokuthanda kommuntu ehsimini yakhe. Izinhlobo ezimmbili ezazingasileli ummbila namabele kahli futhi amathanga abengasileli nempe. Lokhu khunye bebekulimanje.

incompatible crops

ukuhlanganisa ummbila nezinlanga bekwenziwa emazaleni nabo ungabi mningi ummbila lowo. Kwakuba izinhla ngana njena eziqqaggene. uma kusensimini uluhlu bekufakwa ummbila kakhulu bese kufakwa uthanga ngalunye. bekuvamma izintanga zamabece nezamaswela emasimini

ubontshisi wona uyalinywa kanye nommbila kodwa uma kuwubontshisi nommbila bezingalinywa izintanga ngoba zijenaba zembloze ubontshisi ungabe usabonakalapfe futhi.

Ukuzila

Njengoba sengike ngasho
ukuthi abantu bayazila
ezintweni eziningi nakukho u
kudla bayazila abantu. Ku
yekuzilwe ngisho nendoda, nä
mantombazane azile amasoka.
Kuthi nabesifazane bazile u
makeye eshulatshini.
Umuntu wesifazane ukuzila
ukudla angakuphathi ngezinsu
ku uma eye emfuleni ku
kuphele lezo nsuku. Phela u
bengeolile ngalezi zinsuku. U
bephekelwa ngoba nendoda ithi
thi uyidlisa amanyala u
ma eye emfuleni. Uma enga
naye ongamphekela ukezhi
phekela kodwa indoda yona
athi ayiphekelwe abantwä-
na. Ubengaphathi izinggo
bane nokudla ubengafuwo
li uma emikalsi ubelanda

865
77

K13/21 77

omunye umakhelwane azomusiza. Phela naye ukazi ukuthi ngamhla balelo langa uyomsiza. Uma indoda inamakhosikazi amaningi ibinga kuthinti okwakomfazi oye emfuleni. Ubezila nendoda angathinti. Ukutho lwayo ngalezi zinsuku. Ubengayi lemasimini, nangenkathi yokufula ubethumela. Ubengakambi phakathi kwamasimu kuze kwendlule lezozinsuku zokuya kwakhe emfuleni.

Ukudla okokonakala yilokhu okungamathanga, amaselwa, amabhece, izindumba, imbumbe, umdumbula ikakhulu okuthela ngaphansi. Bekuvama ukuthiwa uma kubola kuthiwe kwenziwa yingoba owesifazane akahloniphanga.

18

nasesikhayeni ubengangeni owesifazane uma emihhabi ngoba nezinkomo zingafa zingazali futhi zizace zisheswe ukuwa nokufa. Ngengoba ukudla bekuphathwa kumuntu wesifazane kodwa ubenakekela uma esetshintshini. Yingakho amanye amadoda amanye abephathisa abafana ukudla kwawo.

Umuntu wesifazane uma eshonelwe indoda yakhe ubengavunyelwe ukuhamba engakubona emasimini. Kanti futhi naphakathi komuzi ubengavunyelwe ukuhamba ngokukubona owesifazane. Bekuthi uma kulinywa alinyelwe yena. Amasimu akhakhe abelala uma engenaye umuntu ongamlusiza uma e nezihlobo yizona ekezimisiza zimbimele. Bekuthi nomfowabo ngoba aqele akantwana baphe ukuba bambimele. Ubengqhambi nase masimini ngoba kwesatshwa ukuthi azokufa lawo masimu. Noma kuyisikhathi sokuvuna ubengaphumi ngoba usemnyama yena. Uma ehambe emasimini phakathi esemnyama izulu belikubulala ukudla. belketha isangqoto sikubulale konke loko kudla abanye bebengapumi ukuba endlule eduze nawo amasimu ngoba ukudla kuzokonakala phezu izulu likughaye kufe konke.

Yingakho umuntu lowo ubehlala ekhaya aze aphumele phandle uma esehlumulile izingubo lezo ezimnya ma. Nokudla amasi ube ngawadli aze aphumelele kulezo zinsuku ezimnyama. Ubengahlangani nendoda ngalezi zinsuku esimnyama Ubiba nokufa kwendlu oku ngelapheki isifuba akathi kamhlanyena i (T.B.) aka mhlophe. Nendlu isingathuthwa ehlobo nanamhla yena akuvunywa. Kanti futhi ayithuthwa kusesemini. Ithuthwa ekuseni kakhulu noma ntambama ekusihla kungabalenywa. Umasekulinywe ingabe isathintwa ngoba izulu liyabulala emasimini.

Noku kungengo kuba umuntu ahlaibele emathuneni emini izulu lijamosa akwenziwa, futhi umuntu akalahlwa emini izulu li yona emasimini. Zonke le zizinto bezigashekiswa. Umfazi lowo ubengasondeli ezilulwini nasezingolobaneni. Ubengakuthinti uhundla ngaphandle kokuba bamnikele angazikheli yena.

Okunye uma owesifazane ebelethe enengane encane ubengaphumeli phandle kuze kuwe inongo yomntwana lowo kandle aphumele phandle. Uhundla ubengakuthinti lowo wesifazane nasemasimini ubengayi. Kunokudla okuzondlayo uma kuba njwe umuntu onomntwana omncane. Njengazo izindumba~~la~~, izinyalyan idala umndumbula. Bekuyaye kufe uma ehambe ~~ku~~kukhona lona owesifazane. Bekuze kulandwe inyanga izokusebenza

82 kande kuvuke ukudla.

Kunjengo mfazi okhulumela futhi Umnaséliwelewa musu kwana kubulwayo ukudla ubengavunywa. Kuthiwe a kahlale Vatuule athi dungoba ukudla kozokonakala. Noma ekuhlwayelile ensimini beko nakgla ukudla. Lapha e kwelenzi bekusuka umoya omkhulu kungeleki kahle ukudla lobo. Kufuneka a bantu abathule ukuze nomo ya ukhambe kahle.

Ingathai nentombi uma i khulumela futhi bekuthi mhlazane içanguza libe nomoya. Uma lukuthi i bidlela enkezweni yamanzi noma inoizwa bekubonakala la ngako ukuba liphendule izulu line kubekubi impela ngamhlalowo.

83 nalapho insimu ilinywa
bekuhlonishwa. Abantu bebe
yigala ngasethafeni babuye
nayo bayilethe ekhaya ubu
zo nokudla kubuye ekhaya
kungemuki.

Okunye okukuzilwa uma
kushonwe ekhaya bekungayi
wa emasimini ngosuku lo
kulahla lowo oshonile. Beku
thi abantu bakuleso sigodi
bahlale bonke ekhaya gabho na
munye owega lomthetho. Ube
thola icala lokubulawa inkosi
nokuzondwa abantu. Izihlobo
zona noma zikwesinye isigo
di bezizila zingeke umuse
benzi. Noma besisidala i
silito umuntu ubengasebe
nzi nhla ethola umtsiko lo
wo wokuthi kushonwe. Umu
ntu ongazilelwa uma kuphu
me bisiu.

uma izulu livisile kaku
zilwa futhi abantu baku
leyo ndawo bebengaphumi u
kuku luke lunye kekuthi ng
ulandelayo baphume. uma
kephule Umthetho bebehlawu
liswa. Futhi izulu beliphinda
likubulale ukudla.

Nalapho umakuvalwa izinyo
ni bekunenyezelwa kuleso si
godi ukuthi izinyoni zivalwe
Abantu bebengazegezi umzimba
nokusongisho izandla be
bengazigezi. Futhi umuntu
wasifazane ubengahlangani
nowesilisa. Umakehlangane
kezonakala izinyoni lezo ziwa
dle amabele zingavaleki.
Nomuntu ozihambe layonge
ndlela ukugijimelwa kulu
ba azagazi ngoba zokona
kalal izinyoni! Okunye u
bengavunyelwe ukudla emi

85 ke ngoba azinzafuwaleka izi-
nyoni lezo. Bekumemezelwa ku-
ze kuphele izinsuku ezintathu
kuzilwe.

Insimu njengoba ukunge-
na ngesango kwabe kuyi-
nto enkulu, nensimu ibi-
ngenwa ngesango layo be-
kungangenwa yonke indawo
njena. Noma umuntu eg-
hlakula ubengena ngesango
noma kukhlema bebunge-
nwa ngalo isango, noma
sekuhanjiwa kuphunywe
ngalo isango lelo. Umuntu
ofohla uthango ubethola i-
cala kumnumzane umnini
wensimu. Futhi zimakuhla-
kulwa bezingashintshwa i-
zindawo. Umuntu ebezaphu-
nye ensimini ehamba nga-
kuyo indawo yakhe. Noma
kubonwa bekuba njalo u-

86 muntu agcine indawo
yakhe. Uma ephamba
nisa izindawo bekuthiwa
uphambanisa ukudla. Futhi
wenza ukudla ukuba ku
ngandi. Kunjengokubanga
umsindo ensikhini bekhu
ba yinto engavunyelwe ngoba
kwakwenza ukudla kuku
ba kungevi. Umuntu ono
msindo noma kuhlakulw
a noma kuvanwa uke
zoshwa uma kuselimeni. Ne
nsimu ibigalwa ngasetha
feni ibuyiswe ekhaya. U
ma umuntu eyigala nga
sekhaya eyisa ethafeni kube
zosha ukudla ekhaya. U
bengavunyelwe ukuba enze
njalo lumuntu. Ukučama
kuduze nokudla okuthela pha
nsi njengo mdumbula nama
dumbe nokunye umuntu ko

87

wo ubejeziswa kuthiwe u
kudla uluzobola kungathola
iphunga lomĉamo, lwakhe. No
ma efuna ukuĉama ube
suka nimpela emnyeleni we
nsimu abekude impela.
Umuntu ubengavunyelwe
ukudla emile ensimini no
kudla bekungalungi kahle.
Umuntu ubehlala phansi
uma edla ukudla. Futhi ke
kuthiwa nezindaba zomhela
loyo muntu kuhle umuntu
ahlale phansi endlini noma
ehlane uma edla ukudla.
Nokuphuza amanzi umu
ntu ubehlala phansi anga
phuzi emile.
Okunye ukuze amadum
be nembumbula nokunye njé
ngezintānga ngezindumba ke
kungqunywa uma kufinya
ukuze kuthele kahle kwande

nipping off, cropping, pruning

put out tiny fruit below flower

bekuthathwa umntwana oyiwele nomunye, noma umntwana ozalwile kuthiwe abanqume loku okufinyayo kancane phambili: Uma kungeyona ingane bekuthathwa isalukazi esidala kube yisona sizinqumayo. Nangempela zithele kahle. Kodwa uma zingunyewe umuntu ongalunganga bazibola ziphindelwe zinqunywe futhi. Uma esezinquma ubengabeki ngemuva ayokulahla kude loku okufinyayo. Njengogwayi nawo ukuze uthele kahle ukuthenwa uma usuqala ukughakaza, nazo izindumbe nembumbe 'beyithenwa uma isilalasha ukuze ithele kakhulu. Abantu abagha bebe ngavunyelwe ukuhamba phakathi kulezi izilimo ngoba zizobola imidumba

89 Uma izulu lingani kwakukhonzwa uNomkhubulwane. UNomkhubulwane lona yinkosazane. Yayingabonwa lenkosazane. Ekukhuphuma abantu nenhlwayelo bahambe bayolima belimela yona inkosazane uNomkhubulwane. Ndawo aphume nehlwayelo sekuhlwayelwa khona lapho ensimini yenkosazane. Kwakuhlwayelwa kuxutshwe kungahlelwa. Kuthi noma kubazila kuhlumile konke kanye kanye. Kwakungahlakulwa muntu. Kwakuyekelwa kahle impela ukuba kungangeni lutho lapho. Umuntu ontshontshile lapho kuleyonsimini yenkosazane wake necala lokubulawa. Noma engabonwanga umuntu wayephendukela u

hlanya kwaziwe ukuthi wenze akungenziwa. Umuntu owengazingeneli ngokuthanda kulendimu bekummemezela umnumzane oyinceku yenkosi naye osukela ukhona enkosini. Yonake inkosi yayicelwa abantu ukuba kwenziwe unomkhubulwano uma bebona ukuthi izulu likhi nomalibalele.

Kwakukhulula ukudla kube kuhle kuthi noma se kuvuthiwe kuyekwe njena. Okunye kuqedwe izinyamazane namagundwane. Kwakuthiwa inkosazane iyakudla lokudla.

inele? Nomkhubul.

Kokunye amantombazane aphume asiphule ~~ife~~ mi emasimini uma izulu libalele. Ayethi esiphula emasimini akhale athi "ngamabele obaba." Lenfela

zoyojlahla kuyona insimu
yenkosazane. Kokukunye ba
beyishisa bathathe nakhona
emzimini kyenkosazane kuyo
shiswa ehlane noma ezintabe
ni. Kuthi uma eshisa ama
ntōmbazane akhale. Ayothi
uma esegedile abuye aye
ekhaya nangempela izulu
line izimvula ezinhle. Nga
lolusuku ayehamba nguku
amantōmbazana kwakwenziwa
amatshitshi. Umuntu ayenga
mnaki; uma kubhona insi
zwa engaphambukanga endle
leni ayeyishaya amantōmba
zane. Noma engayibulala
Kalingeko icala. Nayo yayi
sinda ngokubaleka. Kanti
futhi yayithola icala eliki
enkosini yayibulawa. Kwa
kunamacibo ezaziwacula
izintōmbi ngalezi zinsuku

cf. Reuter „mdjahi"

92 zika Nomhlunkulwane:-
aphela amabele obaba
Obaba bafa indlala
mabele obaba.
maye! maye! maye!
Safa ngamabele
Aphelile amabele obaba.

Nomkubul.'s fruit, celebrat

Kuthiwa izulu lalina zithi zibuya izintombi bese liyana izulu. Kune sigubu esasi hlala endlini kanomkhubulwa ne inkosazane. Isiswana lesi a kwakubona bala ngaso noma lizokuna izulu. Phela eduzane nensimu yenkosazane kwaku khona indlu yayo inkosazane kwakuba ixhiba. Abantu uma sekuvunwe bakesakhona ukudla kwenkosazane. Nokhwa la bakusiwa khona lapho. Kuyokongwa kuyona inkosazane. Lesisigubu sasibana manzi ahlala kuso. Loku

863

K13/21 93

93 tshwala babuphuzwa yilomu
ntu ofukeme lapho kuleyondlu
komkhulu ukekhethwa inkosi
ngokulunga nangobudala ba
khe. Ubengafukami umu
ntu osemusha. Umuntu osegu
gile obefukama. Nawoke la
mantombazane abedlula kuye
na ukuyocela imvula. Uma
ebona isigubu ukuthi sesi
put forth shoot, nibble
yamfoma abatshene bahambe
masishane. Nekala kuye
ngomlomo wakhe. Nayeke ku
ceremony
thi kungaphela umkhosi lo
na aphume kulendlu a
fukeme kuyona. Uma ku
nomhlola omunye yajivaka
shelwa inkosazana.

planting & Nomkhub.

Uma sekuzogaliva uku
linywa kwakusiwa imbewu e
nkosini iyona lembewu ezosiwa
ku Nomkhubulwane isiwe ulo
yo ozofukama.

kwakungaphunywa ukuyiwa emasimini longakaphelele lomkhosi. ceremony Kwakuqalwa ngayo insimu yenkhosazane. Kesekuyiwa kwamanye amasimu. Kulinywa insimu yenkhosazane njenga ufukeme lona omdala lokuyena osimhlwayelo kuyona inkhosazane.

Emva kokuba isilinyiwe insimu yenkhosi, abantu se bephumma bonke. Phela amasimi ayewama ukuba nganyanye ahlukane ngemingcele, kube umashiywa.

tabu (a-ofu)

Kuthi umasekuvunilile ikakhulu inkasoni yezimpunzi neyezindumba, hokunye kwalelihlobo, umuntu noma ubani wayengangeni ngena ensimini lage lenkasa yaloku esengikushilo ngoba yayingatheli umna yegiwe. Nazo

izindumbla nembumbe kwakubola uma kuthi kuyathela. Umuntu ukeyiphenya kahle inkasa lena kese kuyedlula khona. Okunye futhi izindumbla nembulumbe kanye nomndumbula kwakungakhonjwa ngomunwe. Yonke inhloko yalezilimo ibingakhonjwa ngomunwe ngoba kiyabola uma umuntu eyikhombile. Umuntu ukethi noma eyikhomba ufumbathe ingindi kese uyayikhomba. Uma eyikhombile ngomunwe yayingahlanzi futhi ingathele kakancane. Noma bithi iyathela kubole. Yingako ekhukhona isiga lesithi:—

"Ungangikhombi ngomunwe abakhomba ifusi lalala"

Nensimu ayikhonjwa ngoba ayiki nako ukudla uma u

96 muntu ejikhombile. Nomuntu ngoko lakufanele ukumkhombe ngomunwe. Usuke umethuka uma wenze njalo.

harvesting green crops

Uma umuntu kwesifazane efula ensimini uthatha isikhela negoma bese uyofula. Uma efula kaphiki ngokuhluba nje. Umuntu uqala ngokusika umumbila nohlanga lwawo nasemfeni enze khona loko. Okunye kuyagunyulwa njena njenga mathanga nakwaselwa. Uyothi uma esezisikile izinhlanga aye phakathi nensimu lapho enzakhona iziko lokufula. Usekeka phansi umumbila nezinhlanga zawo ese wuhluba manjena. Izinhlanga asezisala khibiki elikhulu njalo ufuletela lapho. Noma kusiha izinhlanga uyacwani:

97 nga ahambe ekhetha u ~~bu~~-mbila omncane. Futhi akufanele kubonakale lapho akefula khona ngoba amasela angasizakala. Angene ngalelo uxeba lakha.

Okunye bekuthi lapha sekusethwindla abantu bawafihle amakhasi imfe noma ayizani. Akethathwa amakhasi emfe aboshwe izithungo ahlonywe endlini. Kuthi namahleza ahlonywe endlini. Kuthi ngelinye ilanga umaselomile ukuphe nfwe ngawo amakhasi emfe. Olana amahleza wona kufaswe ngawo. Kwakufihlwa ubuze akanye banga babulali abalandbayo. Isihlwayelo yemfe yayiphanye kwa Okhwona endlini. Oenga kambi muntu. Noma eyofula

leaves + stalks

98 owesifazane waye ngahambi obala yingako abanye babe fula selibantu bahle abantu bangasandile.

tabu Kwakuthi abantu abe luka izinto zabo ngokhani njengoloku:- isandla, itala lugondo, unyizi nokunye kokwe lubha bebengatshelwe uku kusika ehlobo. Uma kuthi ke balusika uhlaza lolu ba bengavunyelwe ukuhamba ngase masimini nalo. ba belusika balwenehe khona lapho luze lome. Umase lomile angalabuyisa ekhaya ya umuntu kholwa anga hambi ngase masimini. Phela belwaziwa ukuthi uhlaza emasimini luletha izulu nesangqumo sibulale lokudla. Ekhaya kubanga izulu ukuba lungene Uma

99 kidumna ekhaya. Kekuyinto
eyesatshwayo leyo kakhulu.
Okunye uma umuntu elapha
amasimu akavelapha akanye
kebe nayonyoba bengabonwa
kakhathle. Umtakathi wa
lona owelaphile ensimini yakhe
kawukhe kawuthe~~le~~lawoko u
kuze azothe nawo. Okunye
kekuwakubulala umthakathi
wakanye. Yingako umuntu
akengavunyelwe ukuchama
ensimini ngoba kazothi u
ma bekubulala insimu kuse
bekubulala naye.

doctoring lands

taboo

Umuntu uma iphethe
isikhumba sempofu noma
sembabala eyoshungisela e
masimini lakhe, ukebakhe
na nalaka amasimu ako
encike kulena eyakhe, uku
ze nako kashungisele awa
ko amasimu. Uma enga

doctoring lands

100

take
paste

batshenanga amasimu a
bo ayefuyangaki nakudala.
Uma emasimini kukhona
inhlava bekukhiwa loku
okunenhlava kuhanjiwe ku
yobekwa endleleni ukuze
abantu bakwega. Uma be
kwegile kukhiwa bahambe
nayo inhlava.

Kukhona nezinye izilwa
ne ezazihlupha emasimini
ngaphandle kwezinyoni ne
zinyamazane bekufika isi
khonyane. Asigali njengoba
kukhona abelungu kufika
nasendulo besifika emasimini.
Sonake besibanjwa sidliwe
sigazingwe eziko. Sinyanga
bezehluleka ukusilapha.
ngalowo nyaka bekuba yi
ndlala kubantu. Bekusha
ywa namathini kubangwe
umsindo umasixoshwa.

Ukuhlakula insimu yenkosi

Njengoba isizwe siphilela yona
inkosi, siyayilwela siyifele
futhi, siyithathele nenkosikazi
kubakhona nayo insimu ye
nkosikazi leyo. Kuthi uma se
hlakulwa okumenyezelwe yizo
izinceku zenkosi ukuthi a
kuyohlakulwa insimu ye
nkosikazi. Kuye kukhishwe
abantu bakahulule bememezela
emizini. Naleyo nduna ikhipha
abantu bayo bamemezele ku
bantu bayo. Kuthi nabangazw
a-nga ngezithunywa lezo se
bezwa ngabanye ukuthi se
kuphumile ukuthi akuyohla
kulwa insimu yenkosikazi.
Wonke umuntu uyazazela
ukuthi unecala uma engay
i lapho. Nokho uyacasha zi
mbone izinduna ngoba bezizi
ningi nazo ngemisebenzi yazo

102 Asazophuma amakhosikazi eyohlakula. Avama ukuba kuba ngamaningi phela alala ethebhe ukuthi kusasa siyakwankosikazi. Nabaghamuka ubude bayayo. Kuvukwa ekuseni kakhulu nalowo ethwele igeja lakhe. Bayafika njalo bafumanise sebekhona abanye phambili. Kungatuculwe uma kuhlakulwa. Basuke bebaningi. Bayingene ngasethafeni bayenayo ngasehladya. Kokunye abafikiflinye insimu yenkosikazi abaningi bese ehlukana ngezigodi zawo nangezinduna zawo amakhosikazi. Kalabo bathi bangagedla eyabo bayeke.

Umuntu ebehamba ekuseni ashaye indimana abuye eze ekhaya ayohlakula awakhe amabimu. Ubengakhali lize libesemini uma

103 esheshile ukufika ensimini lapho. Kunezinduna ezihlolayo nezikhumula abantu ngokufika kwabo. Ukudla bebekuthola emakhaya abo. Bekuthi uma amasimu enkosikazi esephelile besa bayahlatshelwa abesifazane izinkomo ngoba baningi kuphuzwe utshwala. Kodwa inkosi uma incishasa noma kuncishana yona inkosikazi leyo kube inkomo yinye njena. Utshwala bebuzi phathela emzini wabo. Bekuqalwa ngokumenyezelwa ukuze bakwazi ukuzenzela utshwala. nayo inkosikazi uma iphana ibubenza utshwala kubekuhle kusinde futhi.

Izinduna nazo bezenzelwa abantu bazo, ngokuthi bayayelele lela njena. Nokubiya ukubiywa isizibe eyenkosikazi insimu. Alikho

104 icala noma emoselwa impahla uma engabiyanga umuntu.

Protecting fields by magic

Bekuba yizinyanga ezelapha ukudla ukuze ukungabulawa abantu abanomona. Noma kwendlula umuntu onemithi emibi kungazondi ukudla kona. Okunye izinyanga bezivikela ukudla engozini yezulu umaliza kabi ekhaya noma emasimini. Uma izulu liza nesangqumo noma livisa amatshe noma linesiphepho belelashwa kuqala. Bekulandwa izinyanga zezulu ezibethelelawona izulu. Okuba zizobethelela nawo amasimu. Loku kwenziwa uma sekumilile emasimini. Izinyanga ziphume zifinye amafundo emasimini zizungeze bona amasimu. Lamafundo amindwa ngezinsizi. Abanye ngaphansi kukhona sona kwikona

105 ame sinindiwe ngazo izinsizi
zezulu. Nomunye umuntu woku
andisa ukudlla wonake uku
shungiswa kulekiswe ngaku
wona amasimu. Loku kwenzelwa
ukuba ukudlla kube mnyama
kukuukeke kakhulu kungashesheli
futhi ukuzonda noma kwendlu
le umuntu omubi phakathi kw
aho. Kekuy into eyaziwa ka
khulu kubantu ~~ukuthi~~ insi
mu ijabulawa. Nomuntu u
kengavunyelwe ukubama ensi
mini ngoba kwaziwa ukuthi
bazombulala lowo muntu. A
Pests masela nawe abelashwa. Be
kuthathwa izinyawo zalowo muntu
noma kuthathwe amacazela la
phyo abedlela khona. Uma
kuwummbila kekwelashwa u
hlanga adlekulana. Nebala
umuntu usevuvuka umlomo
noma izandlla ngoba aganga

106 Emasimini abantu. Abantu bebesaba ukuya ensimini yomuntu ngaleso similo.

Nezinyoni bezelashwa. Nanamhlanjena ziselashwa izinyoni. Zelashwa uma zidla amabele uma esekhahlela. Uma engaka khahleli zijacushwa lezo ngoba zinyoni ezindulu ezigwandayo. Njengamasense izimpangele namagwababa nezinye zalolohlobo. Zicushwa ngawo umumbila noma amabele. Ziningi izindlela zokucupha izinyoni nezinyamazane. Kucushwa ngogibe nangenompi kanye nezifu. Abanye bazibinde umasezibulule izinyamazane nezinyoni:

Uma ukudla sekukhahlele bekukhiwa amakhoba azo izilwane bese ayalunyiwa. Nangempela izinyamazane nezinyoni sekubalekela kungalindwanga

107 muntu. Uma kwenziwe umuntu wokuwala izinyoni kuzilwa izinsuku ezintathu abantu bangawa sebenzisi amanzi ekhaya. Kuthi kungaphela lezo zinsuku ~~bezi~~ kese zijavulwa izinyoni. Azisabungeli izinyoni emasimini.

Uma kulindwa kunezindlu amaxhiba akhiwayo emasimini. Lamaxhiba agale kungalingwa ukwakhiwa ngoba zininingi izilwane ezidla ukudla njengezinkawu, nezimfene nezingungumbane kanye nezinye njenge impunzi namazzila. Uma sekubusuku kuphuma amadoda nemikhonto ayolinda. Abesifazane balinda emini kuphela. Lamaxhiba yiwona baphumula kuwona uma izinyoni nezinye izinyamazane kusa balekile. Nokudla bekuphekelwa khona lapho.

watching at night

108 Nezinsizwa bezazi ukuthi kulinda izintombi bese zoyikwesabe la bhona laphlo emazibeni lawoemnini kodwa. Kuyoze kuvunwe okunye kulindwa. Phela izinyanga ziyavama ukwehlulela bese zithi umuthi wazo womiwe ngoba awusebenzanga. Uma ~~umu~~ umuntu wesilisa ehlangeni no wesifazane ukuwohlakala umuthi bekuzilwa konke lokhu.

Njengoba sengishilo ukuthi izinyoni zayalindwa kanti futhi ziyacushwa, zivinjwe futho ukungamosi emasimini. Umuthi wazo u kwelapha amazela noma amahloba. Kuyekuthathwe ixoxo likulawe bese kuthathwa wona amahloba esexutshwaniswa nomuthi lowo sekuzilwa izinsuku ezintathu kushungiswa emasimini kufafazwe wona u